

Antoni Lubelczyk

Obwałowania ziemne Rzeszowa z XVII wieku w świetle badań archeologicznych

I WSTĘP

Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia konstrukcji i przebiegu obwałowań Rzeszowa w świetle badań i nadzorów archeologicznych, prowadzonych w latach 1979-1987 przez P.P. Pracownię Konserwacji Zabytków w Rzeszowie. Chciałbym także zaprezentować tutaj część ruchomego materiału archeologicznego w postaci naczyń glinianych i kafli, który w przyszłości może być wykorzystany do opracowania nowożytnej ceramiki z Rzeszowa. Pod uwagę będę brał tylko materiał pochodzący z nawarstwień wału ziemnego, którego główny trzon powstał pod koniec XVI i w pierwszej połowie XVII wieku¹. Nie jest to zespół całkowicie zamknięty, ale z braku innych lepszych zespołów może on być podstawą do uściślenia chronologii ceramiki nowożytnej².

Artykuł ten stanowi krótką syntezę dotychczasowych badań archeologicznych prowadzonych na terenie Rzeszowa przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską P.P. Pracownię Konserwacji Zabytków w Rzeszowie.

Systematyczne badania wykopaliskowe prowadzone były w 1979 i 1980 roku na terenie skweru u zbiegu ulic: Kopernika, Bożniczej i Mickiewicza oraz w 1987 roku za wschodnią i południową pierzeją Rynku³.

Nadzory archeologiczne prowadzono w rejonie Rynku, ulicy Kopernika i Króla Kazimierza⁴.

II KRÓTKIE DZIEJE MIASTA I OBWAROWAŃ W ŚWIETLE PRZEKAZÓW HISTORYCZNYCH

Początki miasta kojarzą wszyscy badacze z obecną dzielnicą Staromieście⁵. Najstarszy Rzeszów byłby prawdopodobnie osadą ruską⁶.

W XIV wieku Rzeszów jest miejscowością stanowiącą lokalny ośrodek, włączony przez Kazimierza Wielkiego do Polski w 1344 roku⁷.

W roku 1354 Rzeszów otrzymuje prawa miejskie⁸. Miasto lokowano na obecnym miejscu nad rzeką Mikołką. Teren ten stanowi niewielkie wzniesienie, otoczone

od zachodu i północy bagnami, a od wschodu i południowego wschodu ograniczał je Wisłok wraz ze starorzeczami. W końcu XIV wieku miejscowość znajduje się w posiadaniu Rzeszowskich i w ich ręku pozostaje do roku 1583.

W XV wieku przez miasto przebiegała główna droga handlowa z Krakowa na wschód. Była ona dla Rzeszowa głównym czynnikiem miastotwórczym, tworzącym z niego ośrodek handlowy. Wylot tej drogi na wschód prowadził z rejonu Starego Miasta w kierunku Wisłoka, mniej więcej obecną ulicą Mickiewicza.

W tym czasie oprócz kościoła parafialnego istnieją również kościoły: Panny Marii (drewniany) w miejscu obecnego kościoła Bernardynów i szpitalny Św. Ducha (kaplica cmentarna)⁹.

Okolo 1427 roku miasto zostało zniszczone przez pożar i w tymże roku uzyskało na nowo przywilej lokacyjny¹⁰.

Analizą rozplanowania średniowiecznego miasta zajęła się bliżej J. B. Gutkowska¹¹. Program funkcjonalny nie odbiegał raczej od przyjętego w średniowieczu stereotypu zagospodarowania miasta. Obejmował on zespół domów mieszkalnych zgrupowanych wokół Rynku, z ratuszem, wagą i innymi urządzeniami¹².

Znaczny rozwój miasta przypada na czasy, gdy właścicielem był Spytek Ligęza (1583—1637). Miasto wzbogaciło się o wiele nowych inwestycji (ratusz, zamek, kościół Bernardynów i fortyfikacje)¹³. Pod koniec XVI wieku miasto liczy około 3000 mieszkańców i jest trzecim miastem po Przemyślu i Przeworsku w tej części kraju¹⁴. Miasto wielokrotnie jest niszczone przez pożary (m.in. 1427, 1559, 1576 i 1621) oraz najazdy tatarskie (1458, 1502, 1524, 1624)¹⁵. Już od początku XVI wieku Rzeszów musiał posiadać jakieś umocnienia obronne, chociażby w postaci częstokołu czy płotu. Od tego czasu źródła rękopiśmienne mówią o następującym sukcesywnie rozwoju obwarowań w Rzeszowie¹⁶.

Planowaną i dokładną rozbudowę umocnień w Rzeszowie rozpoczyna właściwie dopiero Spytek Ligęza.

Umocnienia te funkcjonują w XVII wieku, ale już w XVIII wieku mimo kilkakrotnych napraw ulegają niszczeniu, by po utracie niepodległości ulec całkowitemu zniszczeniu.

W końcu XVI wieku wzniesiono zapewne Starą Bożnicę, a na przełomie XVI i XVII wieku Ligęza zaczął budowę zamku, który nazwał Ligęzowem¹⁷.

J. Bogdanowski wyróżnia V faz w rozwoju i likwidacji umocnień drewniano-ziemnych Rzeszowa¹⁸.

Faza I. Obejmuje okres od XIV do przełomu XV i XVI wieku. Za początki jego można przyjąć lokację miasta w 1354 roku, a za koniec zniszczenie miasta przez Tatarów w 1502 roku¹⁹. W tym czasie oprócz z natury obronnego położenia miasta funkcje obronne mogły pełnić kościoły²⁰.

Faza II. Okres od odbudowy miasta po najeździe tatarskim w 1502 roku do zniszczenia go przez pożar w 1580 roku.

Następuje intensywny rozwój osadnictwa wzdłuż głównych szlaków. Powstaje większy zespół budynków o charakterze dzielnicy, między miastem a „Grodziskiem”. W okresie tym, przy szlaku od Wisłoka, mieści się szpital św. Ducha i zapewne tzw. „Brama Wodna”.

Ufortyfikowany był zapewne odcinek północny (obecna ul. Kopernika) oraz wschodni (od Starej Bóznicy do ul. Króla Kazimierza). Umocnienia te tworzą zapewne płoty lub parkany usytuowane nad moczarami i rozlewiskami. Kościół parafialny inkastelowano w 1509 roku, zamieniając wieżę w stanowisko obserwacyjne. „Grodzisko” znajdujące się wśród mokradeł, mogło być bronione tylko przez częstokoły.

Faza III. Obejmuje okres od odbudowy miasta po pożarze w 1580 roku do śmierci Ligęzy w 1637 roku. Całe miasto zostało otoczone nowymi umocnieniami.

Do miasta integralnie włącza się dzielnica przy „Grodzisku”. Całość zostaje umocniona nowymi obwarowaniami, zamkiem oraz inkastelacją kościoła Bernardynów i bóznicy²¹. Od strony północnej biegnie wał ziemny o wysokości około 6 metrów, z drewnianym parkanem na szczycie. Wał ten od zewnątrz był odarniony i opatrzone czostkami, a dostępu do niego broniła rzeka Mikośka, pełniąc funkcje fosy miejskiej. Brzeg tej fosy zabezpieczony był płotem wierzbowym lub parkanem. Według J. Malczewskiego mniej więcej w połowie ulicy Kopernika znajdowała się baszta²². Odcinek ten zamyka baszta z Bożnicą, otoczona walikiem. Od strony wschodniej do miasta prowadzi droga obecną ulicą Mickiewicza. Znajduje się tutaj na linii obwałowań tzw. „Brama Wodna”. Przy „Grodzisku” wysoki stok opatrzone na kraju parkanem zastępuje wał²³. Dojazd do miasta umacnia od południa nowo wzniesiony zamek, a od zachodu inkastelowany kościół Bernardynów. Miasto otacza także system sztucznych przeszkód wodnych w postaci stawów i fos²⁴.

Faza IV. Działalność Lubomirskich od 1638 roku do przełomu XVII i XVIII wieku przynosi dalszą rozbudowę miasta. Powstaje Nowe Miasto, rozbudowuje się zamek i rozwijają się przedmieścia. Urządzenia obronne nie ulegają większym zmianom, ale punkt ciężkości przenosi się na zamek.

Faza V. Okres od przełomu XVII i XVIII wieku do utracenia znaczenia obwałowań około 1780 roku.

W 1730 roku następuje likwidacja mostu za „świętą Trójcą” tj. mostu prowadzącego do tzw. „Bramy Wodnej”. Ta więc również ulega likwidacji²⁵. Zarówno Stare, jak i Nowe Miasto tracą w tym czasie wszystkie urządzenia obronne. Również pod koniec tego okresu zniszczone zostały częściowe fortyfikacje zamku.

Od 1780 roku następuje okres likwidacji i zaniku śladów obwarowań oraz przypadkowego odkrywania ich śladów. Już w 2 połowie XVIII wieku, jak wskazuje na to plan Wiedemanna, skarpa od strony wschodniej jest zabudowana. Wcześniej powstają domy wzdłuż obecnej ulicy Mickiewicza i Gałęzowskiego. Na planach katastralnych z 1842, 1849, 1879, 1888 i 1909 roku ślady umocnień czytelne są jedynie w układzie działek i sieci wodnej. Na planie Wiedemanna widnieje już zajazd Czadowskiego-Jazłowieckiego, powstały zapewne na miejscu dawnej „Bramy Wodnej”.

W 1934 roku zasklepiiono Mikośkę w rejonie Kopernika i Bóznicy.

W 1924 roku zniwelowano nasyp przy Starej Bóznicy od strony północno-zachodniej, a w 1943 roku zburzono domy na szkarpie od strony wschodniej.

III OBWAROWANIA DREWNIANO-ZIEMNE RZESZOWA W ŚWIETLE BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

Jak już wspominałem wcześniej, w rozprawie tej ujęto wyniki badań archeologicznych na Starym Mieście w Rzeszowie, prowadzonych w latach 1979—1987 przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską P.P. Pracownię Konserwatorską Zabytków w Rzeszowie.

Badania archeologiczne u zbiegu ulicy Kopernika i Bóznicy oraz nadzory na terenie budowy teatru „Kacperek” i na ulicy Króla Kazimierza rzuciły dodatkowe światło na przebieg i rozwój obwarowań drewniano-ziemnych Rzeszowa z XVII wieku.

Nadzory archeologiczne na Starym Mieście oraz badania archeologiczne na obrzeżach Rynku posiadają natomiast znaczenie dla poznania historii zabudowy miasta.

W toku badań archeologicznych prowadzonych u zbiegu ulicy Kopernika i Bóznicy (ryc. 1) natrafiono w wykopach 1/79—3/79 oraz 7/80, na głębokości około 2 m (203, 25 m n.p.m.) na wał ziemny (ryc. 5)²⁶. W części stropowej wału wystąpiły szczątki drewnianego parkanu oraz dwie rynny lub koryta drewniane (ryc. 3—5).

Relikty drewnianego parkanu składają się, generalnie rzecz biorąc, z pionowego pała z pazami po bokach i trzech belek poziomych biegnących w poprzek wykopu (E—W), z których jedna tkwi w pazach bocznych pionowego pała (ryc. 5). Pał pionowy, o grubości około 30 cm, znajduje się w odległości 6,3 m od ulicy Kopernika i posiada długość około 2 m. Dolny jego koniec zalega na poziomie 201,90 m n.p.m. Od wschodniej i zachodniej strony wyżłobione są w nim pazy o szerokości około 8 cm, w których tkwi belka pozioma, wchodząca w profil zachodni na poziomie 202,85—203,03 m n.p.m. W odległości około 25 cm od tej belki biegną jeszcze dwie

wieku do
oku.
za „świętą
amy Wod-
wno Stare,
wszystkie
tego okresu
ku.

i i zaniku
rywania ich
azuje na to
j jest zabu-
ecnej ulicy
atastralnych
y umocnień
wodnej. Na
dowskiego-
scu dawnej

nie Koper-
rej Bóżnicy
ku zburzono

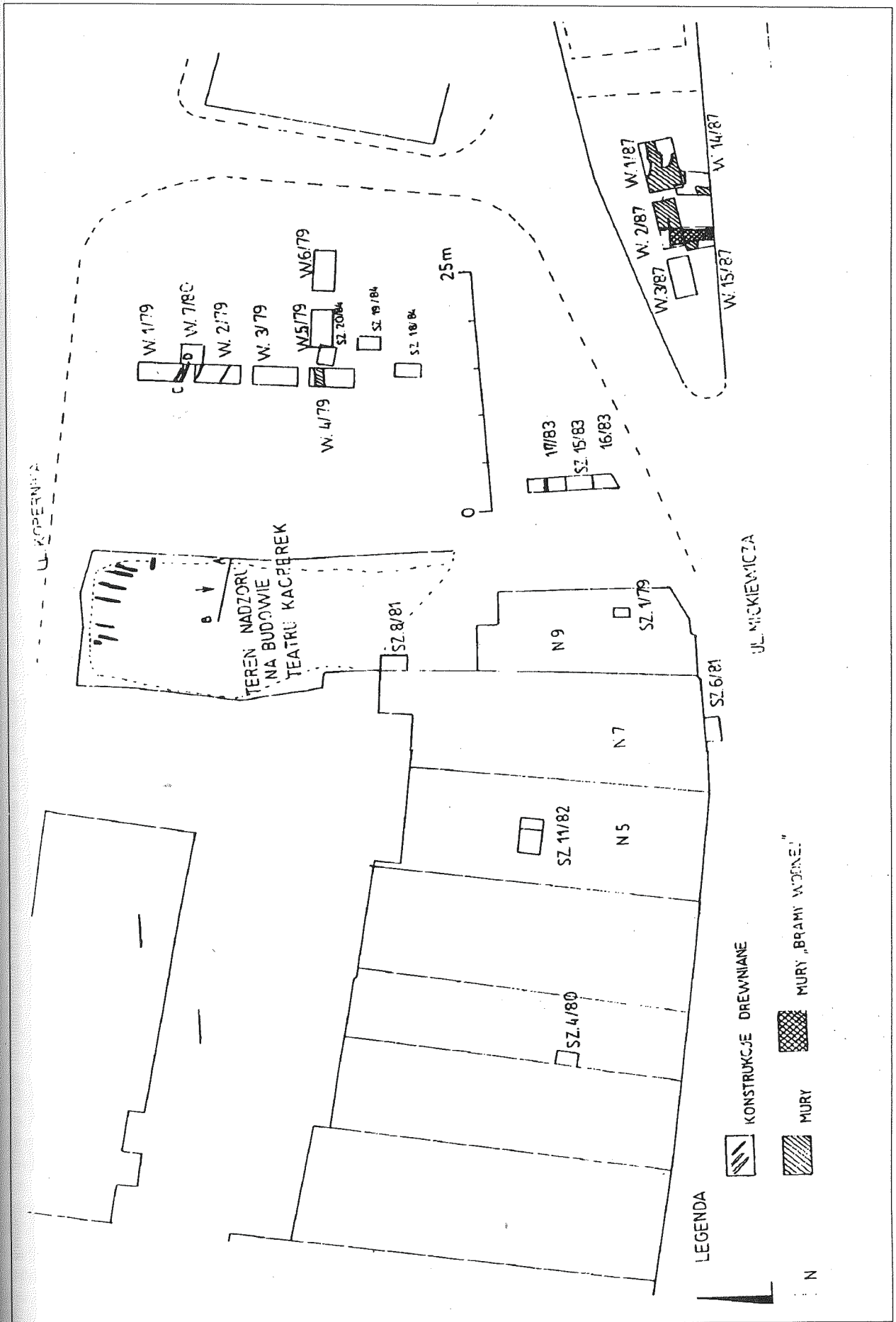
MIEMNE
N

wie tej ujęto
eście w Rze-
przez praco-
Pracownię

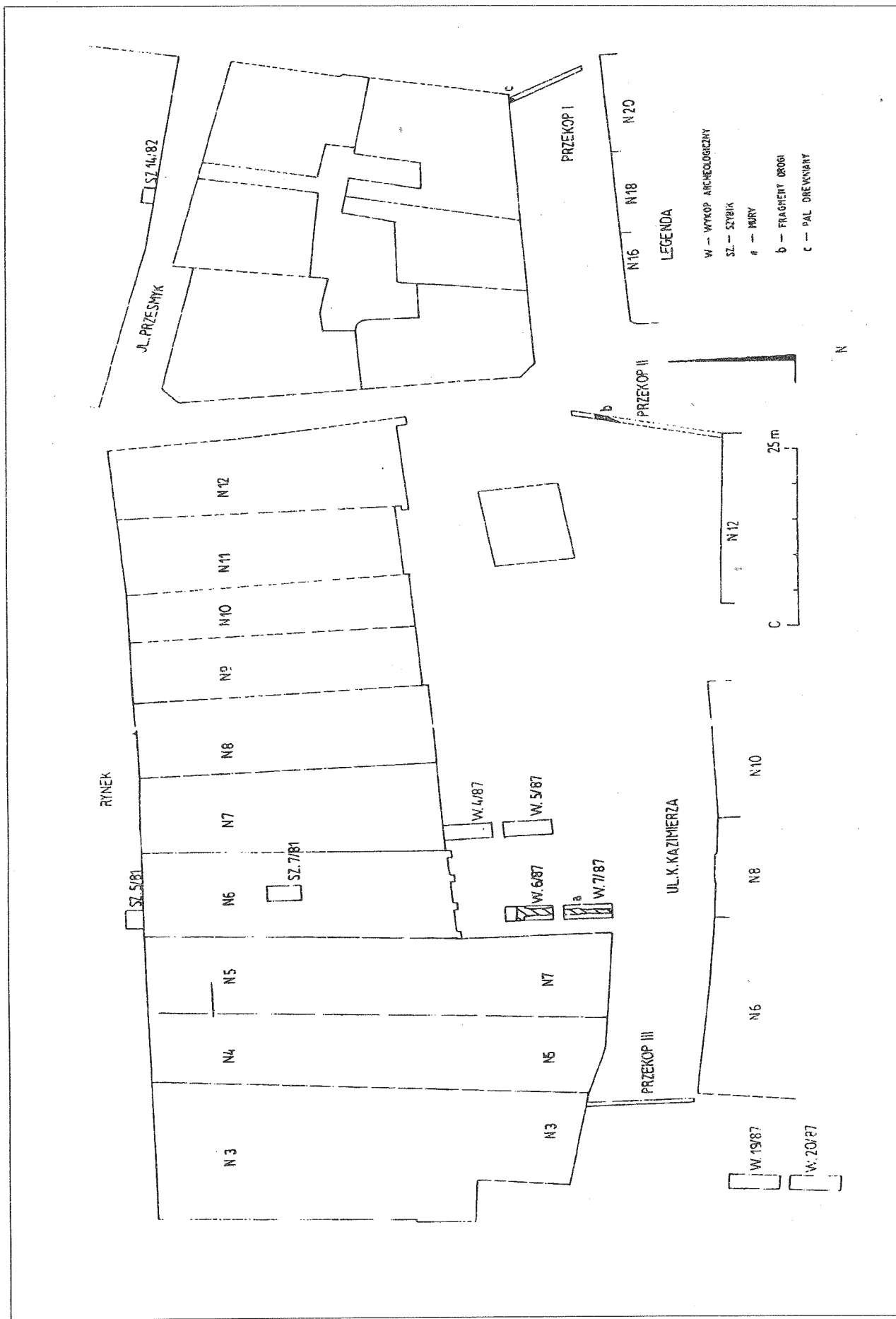
Kopernika
teatru „Kac-
y dodatkowe
wniano-ziem-

ie oraz bada-
siadają nato-
owy miasta.
rowadzonych
1) natrafiono
okości około
5)²⁶. W części
tego parkanu
. 3—5).

ię, generalnie
i po bokach
rzek wykopu
cznych piono-
około 30 cm,
pernika i po-
iec zalega na
i zachodniej
okości około
lżącą w profil
p.m. W od-
jeszcze dwie

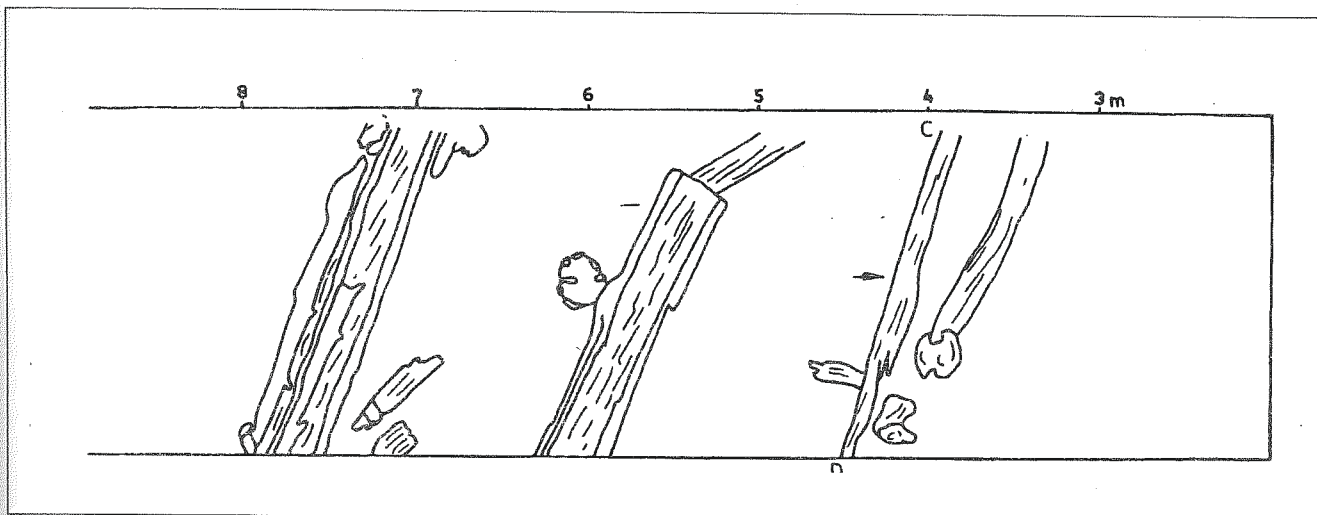
Ryc. 1. Rzeszów — Stare Miasto. Plan wykopów archeologicznych i szybików objętych nadzorem archeologicznym (część północna).
Abb. 1. Rzeszów — Altstadt. Plan von archäologischen Untersuchungen und Schächten mit archäologischer Aufsicht (Nordteil).

Ryc. 2. Rzeszów — Stare Miasto. Plan wykopów archeologicznych i szybików objętych nadzorem archeologicznym. (część południowa)
 Abb. 2. Rzeszów — Altstadt. Plan von archäologischen Untersuchungen und Schächten mit archäologischer Aufsicht (Südteil).

Ryc. 3
 Abb. 3

następ
 jeszcze
 na po
 pionow
 kończ
 w war
 wiek
 na gra
 w kier
 Op
 umocn
 odsłoni
 paliki
 nieważ
 W
 dwie
 w ciek
 spadek
 odsłoni
 wiedzy
 mocą
 stareg
 W
 często
 tej, o
 Tworz
 w wy
 nięty
 czając
 Na
 od str
 zoru a
 (ryc.
 przez
 XVIII
 An
 zyjneg
 który
 W mi

Ryc. 3. Rzeszów — ul. Mickiewicza 13. Wykop 1/79—3/79. Rzut poziomy reliktyw konstrukcji drewnianych.

Abb. 3. Rzeszów — Mickiewicz-Strasse 13. Ausgrabung 1/79—3/79. Holzkonstruktionsrelikte. Grundriss.

następne, leżące jedna pod drugą. Na uwagę zasługuje jeszcze gruba kłoda, tkwiąca w profilu wschodnim 1/79 na poziomie ok. 202,45 m n.p.m., która biegnie w stronę pionowego pała, lecz na kilka centymetrów przed nim kończy się (ryc. 4). Podstawa całej konstrukcji zalega w warstwie ciemnobrunatnej ziemi, datowanej na XVII wiek (ryc. 4, 5). Główny trzon tej konstrukcji znajduje się na granicy wykopu 1/79 i 1/80 i nie widać jej kontynuacji w kierunku wschodnim.

Opisany wyżej parkanik pełnił prawdopodobnie rolę umocnień od strony Mikośki. Przemawiają za tym także, odsłonięte w profilu wschodnim wykopu 1/79, zastrzone paliki²⁷. Nie mógł on pełnić roli przedpiersia waliku, ponieważ biegnie w poprzek niego.

W wykopie 2/79, w górnej partii waliku, odsłonięto dwie rynny lub koryta drewniane (ryc. 3, 4), zalegające w ciemnobrunatnej ziemi (warstwa nr 20). Posiadają one spadek w kierunku północno-zachodnim. Z powodu odsłonięcia niewielkiego odcinka tych rynien trudno powiedzieć, jaką one spełniały rolę. Być może, za ich pomocą zasilano rzekę Mikośkę w wodę pochodzącą ze starego Wistoczyska.

Wał ziemny tworzą nawarstwienia ziemi brunatnej, często z resztkami organicznymi oraz gliny szaro-popielatej, opadające silnie w kierunku zachodnim (ryc. 5). Tworzą go warstwy nr 18—27 w wykopie 1/79, nr 17—21 w wykopie 1/80 oraz 20—26 w wykopie 2/79²⁸. Odsłonięty fragment wałów, stanowi część „walików” otaczających Starą Bóźnicę.

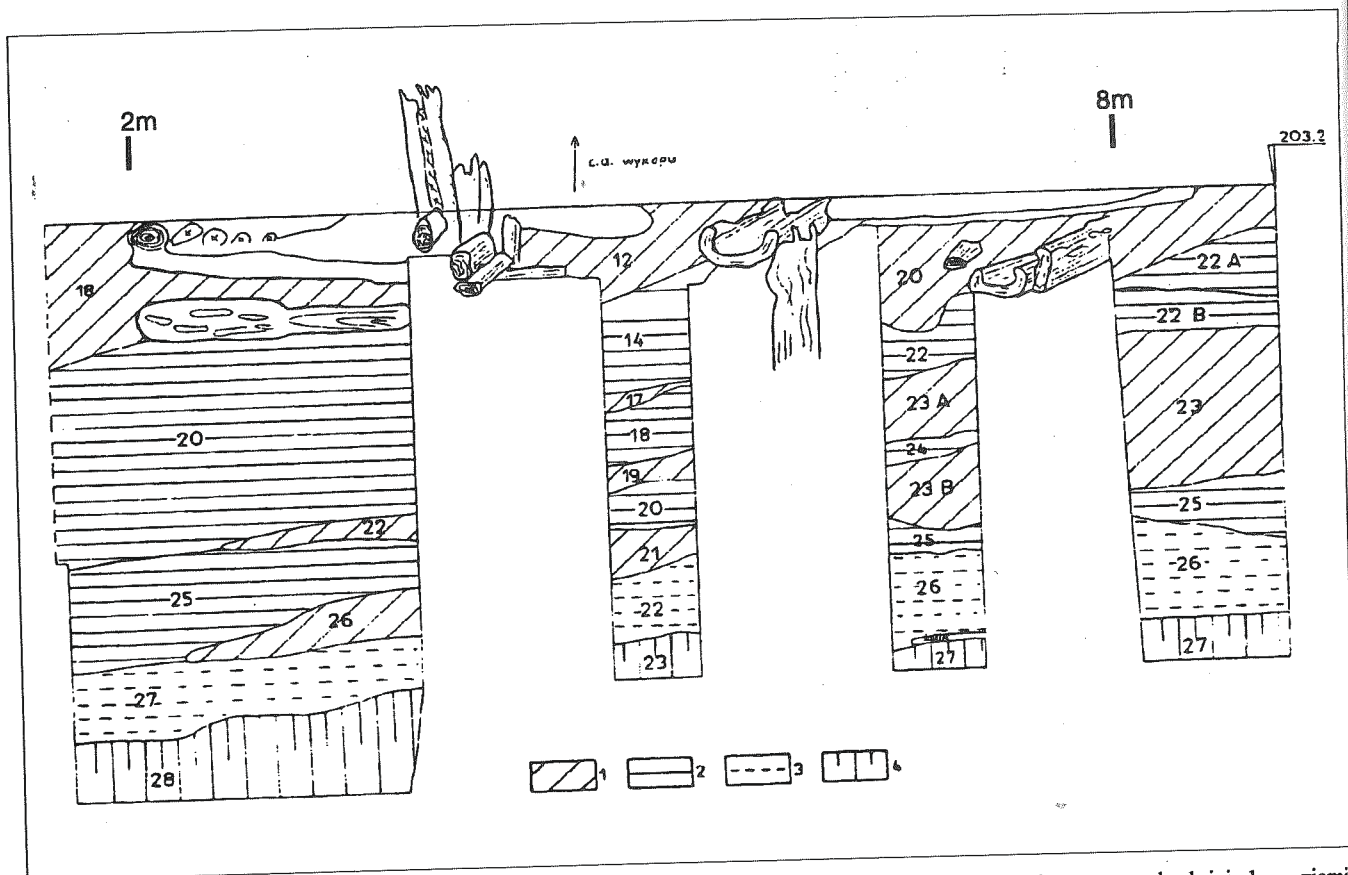
Na główny trzon wału ziemnego, otaczającego miasto od strony północnej natrafiono w trakcie pełnienia nadzoru archeologicznego przy budowie teatru „Kacperek” (ryc. 1,6,7). Układ nawarstwień został mocno zakłócony przez liczne niwelacje terenu, jakie miały miejsce od XVIII do XX wieku.

Analizę rozpoczniemy od przeglądu podkładu geodezyjnego z lat siedemdziesiątych bieżącego stulecia, na którym uwidoczniła się zabudowa przy ul. Kopernika. W miejscu wykopu przy budynku teatru „Kacperek”

znajdował się budynek nr 22 i częściowo nr 24. Widoczne na profilu północnym, wschodnim i zachodnim mury ceglane, stanowią pozostałości po tych właśnie budynkach²⁹. W południowo-zachodniej części wykopu widoczny jest fundament niewielkiego budynku, który stanowi pozostałość po WC. Widoczne na profilu warstwy (ryc. 6) możemy podzielić na dwie grupy. Grupę pierwszą tworzą warstwy ziemi zasypiskowej z gruzem ceglanym i kamiennym oraz zaprawą, które powstawały od momentu zburzenia wałów do czasów współczesnych. Należą do niej warstwy nr 1, 3—21 i 34. Najmłodsze z nich to warstwy nr 1, 3—5, 11—13 i 19, powstałe po wyburzeniu budynków. Nieodległą metrykę posiadają również warstwy nr 6—9 i 16, wcinające się w starsze warstwy nr 22 i 25. Z okresem zabudowy, co mogło mieć miejsce w XIX wieku, związane są warstwy nr 2, 10 i 14. Przed tym powstać musiały warstwy nr 17 i 18, które przeciętnie zostały przez wspomniane wyżej wkopy.

Grupę drugą tworzą przeplatające się warstwy gliny szarej o różnym odcieniu i ziemi brunatno-szarej, często z resztkami organicznymi. Warstwy te silnie opadają ku północy (w stronę ulicy Kopernika). Ten charakterystyczny układ warstw tworzy wał ziemny powstały na początku XVII wieku i funkcjonujący do końca wieku XVIII. Jak wskazuje na to materiał ceramiczny, górne partie tego wału powstać mogły pod koniec XVII lub na początku XVIII wieku, w wyniku kolejnych napraw, niższe zaś partie powstały na początku XVII wieku. Do grupy tej należą warstwy nr 22—33, 35—37 i 40. W warstwach tych tkwiły resztki konstrukcji drewnianych. Szczególną uwagę chciałem zwrócić na konstrukcję składającą się z dwóch pionowych i kilku poziomych belek, znajdującą się w odległości 11,60 m od północnej ściany wykopu (ryc. 7). Wydaje się, że belki te zabezpieczały wał przed rozsunięciem się, a dopiero wyżej znajdował się parkan drewniany.

Przy profilu północnym wykopu odsłonięte zostały poziomo leżące grube belki, które stanowiły prawdopodobnie umocnienie brzegu Mikośki, pełniące funkcję fosy

Ryc. 4. Rzeszów — ul. Mickiewicza 13. Wykop 1/79—3/79. Przekrój przez wał ziemny — widok od strony zachodniej. 1 — ziemia brunatna z resztkami organicznymi, 2 — szaro-niebieska glina, 3 — jasno-popielaty ił o brunatnym odcieniu, 4 — całec — ił popielato-niebieski.

Abb. 4. Rzeszów — Mickiewicz-Strasse 13. Ausgrabung 1/79—3/79. Erdwallprofil — Aussicht von der Westseite. 1 — braune Erde mit organischen Resten, 2 — graublauere Erde, 3 — hellgrauer, bräunlich gefärbter Letten, 4 — Felsenmassiv — grau-blauer Letten.

miejskiej. O takowych umocnieniach wspominają źródła pisane³⁰, a poświadczają je również przypadkowe odkrycia w trakcie prac ziemnych przy ulicy Kopernika³¹.

Pomimo dużej powierzchni wykopu, istnieją spore trudności w wytyczeniu głównej linii wału, gdyż podlegał on w trakcie użytkowania licznym naprawom i następnie został przez Austriaków zniwelowany, a co za tym idzie, ulegał przesuwanemu. Obecnie wał widoczny jest na szerokości ponad 20 m. W nawarstwieniach wału wystąpił bardzo liczny materiał archeologiczny, datowany na koniec XVI i 1 połowę XVII wieku.

Mniej wyraźnie ślady obwałowań widoczne są na ulicy Króla Kazimierza. Wykonano tutaj, w celu inwentaryzacji urządzeń podziemnych, 3 wąskie przekopy przez ulicę³². W trakcie tych prac natrafiono na ślad umocnień w postaci pionowego pała drewnianego oraz fragment drogi przywałowej (?) wyłożonej półokrągłymi belkami³³ (ryc. 8).

W czasie badań archeologicznych w 1987 roku, na wysepce położonej na ulicy Mickiewicza, odsłonięto między innymi fragment muru kamiennego, który stanowi prawdopodobnie pozostałość po tak zwanej „Bramie Wodnej” (ryc. 1). Mur ten posiadał szerokość 90 cm i stanowił południowo-zachodni narożnik bramy.

Nie uchwycono natomiast śladów obwałowań na skarpie za wschodnią pierzeją Rynku i na zapleczu kamienicy Rynek 6.

Podsumowując wyniki badań archeologicznych stwierdzić należy, że w pełni potwierdziły one przekazy źródeł pisanych, odnośnie przebiegu i konstrukcji obwałowań na odcinku północnym. Potwierdziły również istnienie „Bramy Wodnej” oraz jakichś mniejszych umocnień pod obecną ulicą Króla Kazimierza (z lekkim odchyleniem na południe na odcinku zachodnim ulicy). Wydaje się, że na odcinku wschodnim wykorzystano naturalne walory obronne, stawiając tylko sam płot lub parkan. Mniejsze zabezpieczenie posiadał również odcinek południowy obwałowań, gdzie wykorzystano zakola Wistoka i bagna widoczne jeszcze na późniejszych planach³⁴.

IV CERAMIKA RZESZOWSKA Z 1 POŁOWY XVII WIEKU

Przedstawię tutaj część ruchomego materiału archeologicznego wydobytego z nawarstwień wału ziemnego, którego główny trzon (przynajmniej na odcinku północnym) powstał w 1 połowie XVII wieku. Nie jest to oczywiście zespół ściśle zamknięty, gdyż do jego nawarstwień dostały się zarówno zabytki wcześniejsze (z 2 połowy XVI wieku) w wyniku wybierania gliny i nakładania jej na wał, jak i zabytki późniejsze, w wyniku kolejnych napraw w XVII i XVIII wieku. Materiał archeologiczny jest bogaty i bardzo zróżnicowany. Wszystkie naczynia wykonane

są w sposób nowoczesny na szybkoobrotowym kole garncarskim i dobrze wypalone. Zdecydowana większość ceramiki wyrabiana była z glin żelazistych i wypalana w atmosferze utleniającej. Sporo jest również naczyń wykonanych z glinki kaolinitowej (ceramika biała). Stosunkowo niedużo jest naczyń wypalanych w atmosferze redukcyjnej.

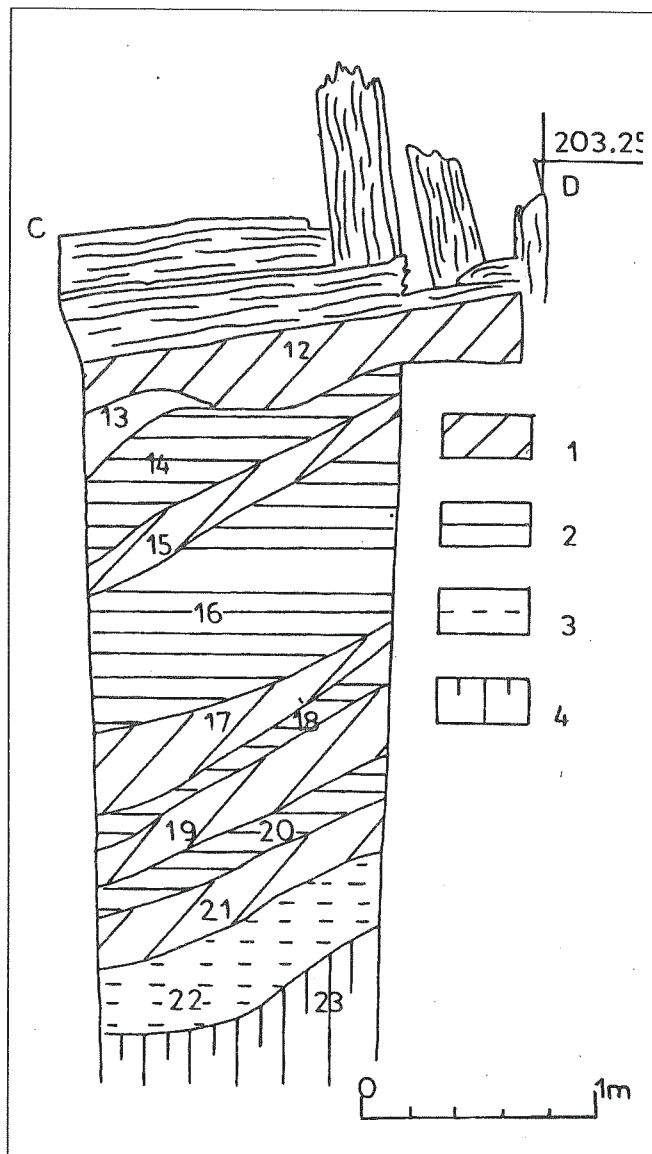
A. Garnki.

Wśród zabytków ruchomych największą grupę tworzą garnki. Ze względu na fragmentaryczność ich zachowania pełna analiza nie jest zawsze możliwa. Patrząc na ukształtowanie wylewów i brzuśca stwierdzić należy, że jest to grupa bardzo jednorodna, charakteryzująca się wyodrębnioną, cylindryczną lub lekko rozchyloną szyjką, posiadającą lekkie zgrubienia oraz baniastym brzuścem. Ze względu na charakter powierzchni grupę tę można podzielić na garnki z polewą i garnki bez polewy. Biorąc pod uwagę ornament, wyróżniamy garnki bez ornamentu i garnki ornamentowane. W tej drugiej grupie spotykamy:

1. Garnki z zieloną lub brązową polewą i ornamentem skośnej kratki, wykonanym tłoczkiem lub rylcem (tabl. I, 4; II, 4, 5, 7; IV, 13; VIII, 7). Wystąpiły one między innymi w wykopie 1/79 (warstwa nr 23 i 26), 1/80 (warstwa nr 18, 20 i 21) i 2/79 (warstwa nr 20, 22—24) oraz w wykopie pod budynek teatru „Kacperek”³⁵. Posiadają one liczne analogie z całego kraju i datowane są na XVII i XVIII wiek³⁶.
2. Garnki z ornamentem rybiej łuski — wystąpiły w warstwiach wału ziemnego na terenie budowy teatru „Kacperek”. (tabl. I, 9) Są one typowe dla XVII i XVIII wieku³⁷.
3. Garnki z ornamentem wyciskanych prostokątów, układających się w romby i prostokąty (tabl. IV, 1). Wystąpiły w wykopie 1/79 (warstwa nr 27), 2/79 (warstwa nr 20 lub 21) i przy ul. Kopernika³⁸. Ten typ gamków powszechnie występuje na terenie całego kraju w XVII i XVIII wieku³⁹.
4. Garnki z ornamentem skośnych nacięć na brzuścu (tabl. I, 10; IV, 9). Znalaziono je między innymi w wykopie 1/79, 2/79, 1/80 i w profilu wału przy ulicy Kopernika⁴⁰.
5. Garnki z faliście ukształtowaną krawędzią wylewu i ornamentem linii falistej (tabl. II, 8; IV, 7; V, 1). Ten typ ornamentu ma bardzo odległą metrykę, sięgającą okresu wczesnego i późnego średniowiecza, ale ukształtowanie wylewu przemawia raczej za ich XVII wieczną chronologią⁴¹.
6. Garnki z malowanym, abstrakcyjnym ornamentem (tabl. V, 6). Przypominają one pod względem sposobu zdobienia ceramikę półmajolikową, co w połączeniu z chronologią warstwa nr 23 z wykopu 2/79, w której wystąpiły takie garnki, pozwala nam je datować na I połowę XVII wieku.

B. Misy.

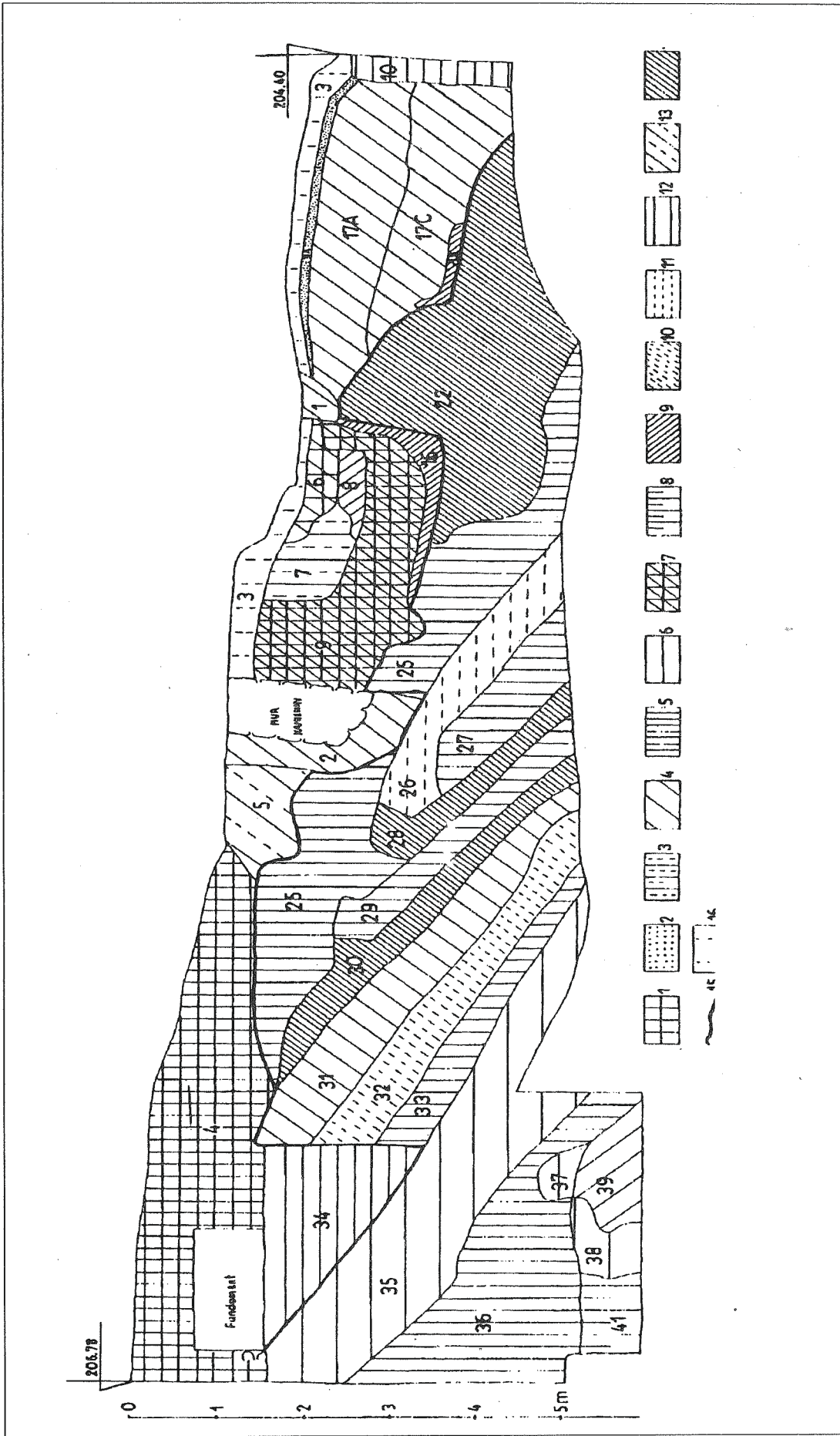
Także i ta grupa naczyń jest bardzo liczna i dosyć różnicowana. Ze względu na ukształtowanie wylewu i ścianek można tę grupę podzielić na:

Ryc. 5. Rzeszów — ul. Mickiewicza 13. Wykop 1/80. Profil C—D wału ziemnego. 1 — ziemia brunatna z resztkami organicznymi, 2 — szaro-niebieska glina, 3 — jasno-popielaty ił o brunatnym odcieniu, 4 — calec — ił popielato-niebieski.

Abb. 5. Rzeszów — Mickiewicz-Strasse 13. Ausgrabung 1/80. Erdwallprofil C—D. 1 — braune Erde mit organischen Resten, 2 — grau-blaue Erde, 3 — hellgrauer, bräunlich gefärbter Letten, 4 — Felsenmassiv — grau-blauer Letten.

1. Misy z dobrze wyodrębnionym i szerokim wylewem: a) z kołnierzem wywiniętym (tabl. II, 6; VI, 3, 4), które wystąpiły między innymi w wykopie 1/79, 1/80, 2/79 oraz na terenie budowy teatru „Kacperek”⁴². b) z prostym kołnierzem, ułożonym poziomo lub skośnie do osi naczynia (tabl. III, 2, 6; VI, 1, 5). Są one często zdobione na krawędzi ornamentem skośnej kratki. W dużych ilościach wydobyto takie misy z warstwień waliku otaczającego Starą Bożnicę oraz z wykopu pod budynkiem teatru „Kacperek”⁴³. Oba te warianty mis posiadają liczne analogie z XVI i XVII wieku⁴⁴.
2. Misy z pionową lub lekko nachyloną do wewnątrz

Ryc. 6. Rzeszów — ul. Kopernika. Wykop pod budynek teatru „Kacerek”. Profil zachodni. 1 — drobny gruz z zaprawą, 2 — piasek, 3 — szaro-brązowa ziemia, 4 — szaro-brązowa gliniasta ziemia z okruchami cegły, 5 — szaro-czarna glina z okruchami cegły, 6 — szaro-popielata glina, 7 — gruby gruz ceglany, 8 — calec — żółty less, 9 — wapno, 10 — jasno-szar glina, 11 — jasno-brązowa glina, 12 — brunatna ziemia, 13 — żółto-szara glina, 14 — szaro-brunatna ziemia z resztkami organicznymi, 15 — strop warstw tworzących wąż ziemny, 16 — jasno-szara ziemia z piaskiem.

Abb. 6. Rzeszów — Kopernik-Strasse. Baugrube für das Theater-gebäude „Kacerek”. Westprofil. 1 — Kleingrus mit Mörtel, 2 — Sand, 3 — grau-braune Erde, 4 — grau-braun Lehm mit Ziegelbruch, 5 — grau-schwarze Erde mit Ziegelbruch, 6 — graue Erde, 7 — grober Ziegelgrus, 8 — Eisenmassiv — gelber Löss, 9 — Kalk, 10 — hellgraue Erde, 11 — hellbrauner Lehm, 12 — braune Erde, 13 — gelb-grauer Lehm, 14 — grau-braune Erde mit organischen Resten, 15 — Erdwallaufschichtungsdach, 16 — hellgraue Erde mit Sand.

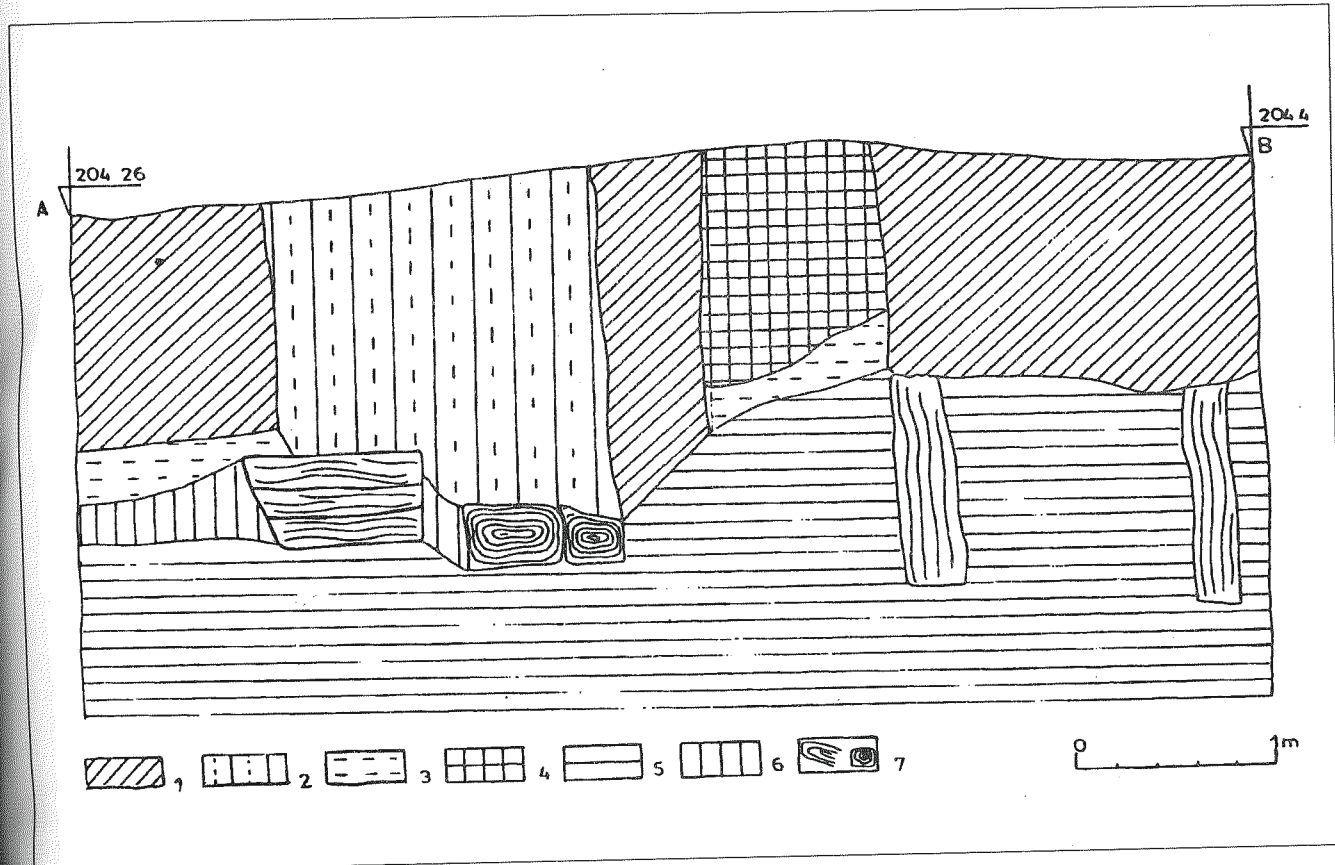
Ryc. 1 — gлина, Abb. 1 — 4 — 1

10

Ryc. 8
Abb. 8

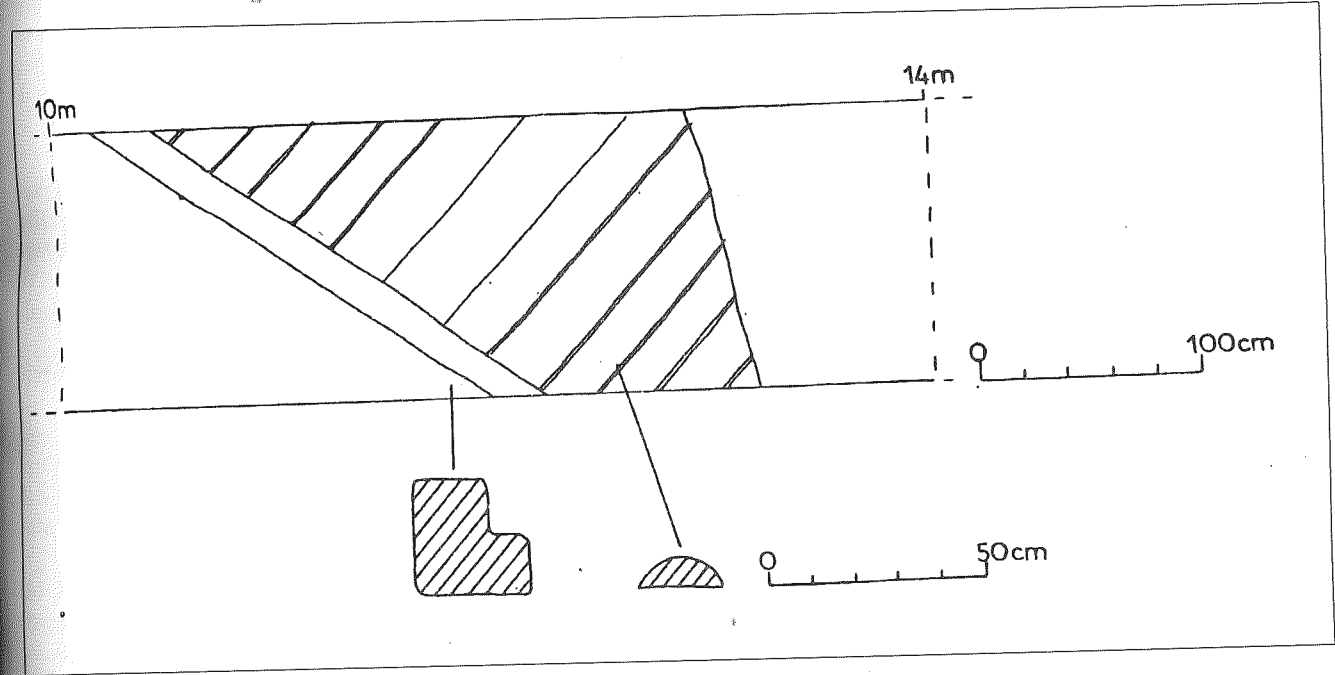
głina, 11 — jasno-szara ziemia z piaskiem.
 — jasno-szara ziemia z piaskiem.
 — jasno-szara ziemia z piaskiem.

Abb. 6. Rzeszów — Kopernik-Strasse. Baugrube für das Theater-gebäude „Kacperek“. Baugrube für das Theater-gebäude „Kacperek“.
 1 — hellgraue Erde, 10 — Kalk, 9 — gelber Löss, 8 — Felsenmassiv — grober Löss, 7 — graue Erde, 6 — grau-schwarze Erde mit Ziegelbruch, 5 — Lehmmerde mit Ziegelbruch, 4 — braune Erde, 13 — braune Erde, 12 — hellbrauner Lehm, 14 — gelb-grauer Lehm, 15 — Erdwaulaufschichtungsdach, 16 — hellgraue Erde mit Sand.

Ryc. 7. Rzeszów — ul. Kopernika. Wykop pod budynek teatru „Kacperek“. Profil A—B z relikami konstrukcji drewnianych.
 1 — szaro-brązowa gliniasta ziemia z okruskami cegły i kamieni, 2 — szaro-brunatna ziemia z zaprawą i żwirem, 3 — jasnoszara glina, 4 — drobny gruz ceglany, 5 — szaro-popielata glina, 6 — ciemnoszara glina, 7 — drewno.

Abb. 7. Rzeszów — Kopernik-Strasse. Baugrube für das Theater-gebäude „Kacperek“. Profil A—B mit Holzkonstruktions-relikten.
 1 — grau-braune Lehmerde mit Ziegel- und Steinbruch, 2 — grau-braune Erde mit Mörtel und Gries, 3 — hellgrauer Lehm, 4 — kleiner Ziegelgrus, 5 — grauer Lehm, 6 — dunkelgrauer Lehm, 7 — Holz.

Ryc. 8. Rzeszów — ul. Króla Kazimierza. Przekop II. Rzut poziomy drogi przywałowej?

Abb. 8. Rzeszów — König-Kazimierz-Strasse (Króla Kazmierza). Durchgrabung II. Wallweggrundriss.

szyjką, ostro odcinającą się od brzuśca (tabl. I, 6; IV, 11; V, 3; VI, 6; VIII, 6). Często na załomie posiadają plastyczną listwę zdobioną ornamentem „warkocza” (tabl. VI, 6; VIII, 6) lub dołków (tabl. IV, 11). Mają one jeszcze średniowieczną genezę⁴⁵. Bliskie analogie do naszych mis znamy z terenu Krakowa i Przemysła⁴⁶, gdzie datowane są na XVI wiek. W Rzeszowie wystąpiły między innymi w wykopie 2/79 (warstwa nr 22 i 23), 1/80 oraz w nawarstwieniu wału przy ul. Kopernika⁴⁷.

3. Małe, półkoliste miseczki (tabl. V, 7) — wystąpiły w nawarstwieniach wału przy ul. Kopernika oraz w wykopie 1/79⁴⁸. W dużych ilościach miseczki takie znajdowano na Zamku Królewskim w Warszawie oraz w Przemysłu przy Baszcie Kowalskiej⁴⁹, gdzie datowane są na XVII i XVIII wiek.
4. Misy z faliście ukształtowaną krawędzią wylewu (tabl. I, 7). Wystąpiły między innymi w warstwie nr 23 z wykopu 1/79 oraz na terenie teatru „Kacperek”⁵⁰. Brak do nich ścisłych analogii, ale forma krawędzi przemawia za XVI lub XVII wieczną chronologią tych mis.

C. Talerze.

1. Talerze „zwykłe” o skośnych i profilowanych ściankach oraz pałeczkowato zgrubiałych krawędziach (tabl. II, 3; III, 5, 8). W grupie tej znajdują się także egzemplarze ornamentowane. Chciałbym zwrócić tutaj uwagę na fragment talerza, pokrytego wewnątrz zieloną polewą i ornamentem zwielokrotnionej linii falistej (tabl. II, 3) oraz fragment talerza z ornamentem linii zygzakowatej (tabl. III, 8). Oba te talerze mogą być datowane na 1 połowę XVII wieku.

Od tych talerzy różni się łagodnym profilem egzemplarz, przedstawiony na tabl. VI, 7, który zdobiony jest wewnątrz ornamentem wyciskanych rombów.

Pozostałe talerze tej grupy (nieornamentowane) posiadają liczne analogie z terenu Krakowa i Warszawy, gdzie występują zarówno w warstwach XVI-, jak i XVII-wiecznych⁵¹.

2. Talerze i misy półmajolikowe (tabl. I, 3, 5, 6; III, 1, 9; VI, 2). Charakteryzują się bardzo starannym wykonaniem. Jako surowca używano gliny dokładnie szlamowanej bez zanieczyszczeń i domieszek. Ścianki wewnętrzne pokryte były białą lub kremową angobą, a na taki podkład nanoszono następnie różnokolorowy ornament. Zdobnictwo to występuje w postaci stylizowanego ornamentu roślinnego lub geometrycznego, złożonego z dookólnych pasków, wykonanych najczęściej farbą brązową. Po wypale nakładano bezbarwne szkliwo i ponownie wypalano, co wzmocniało wyrazistość rysunku⁵².

Występowanie dużej ilości ceramiki półmajolikowej na obiektach typu miejskiego charakterystyczne jest dla większości stanowisk w Polsce. Znaleźiska tego typu znane są z różnych stron Polski m.in. z Warszawy⁵³, Kalisza⁵⁴ i Rzeszowa⁵⁵. Wystąpiła ona również licznie w nawarstwieniach wału ziemnego w Rzeszowie⁵⁶.

Generalnie rzecz biorąc, ceramika półmajolikowa występuje od połowy XVI wieku do końca XVII wie-

ku, z tym, że ceramika starannie wykonana charakterystyczna jest dla fazy wcześniejszej.

D. Patelnie.

Mają one kształt półkulisty i posiadają nóżki oraz uchwyt. Pokryte są od wewnątrz brązową lub zieloną polewą, a powierzchnia zewnętrzna zdobiona jest płytkimi rowkami.

Patelnie nie są dobrym wyznacznikiem chronologicznym, gdyż wykazują dużą jednolitość od XVI do XVIII wieku.

E. Kafle.

Należą do wytworów bardzo czułych na działanie nowych prądów kulturowych i z tego względu są bardzo dobrymi wyznacznikami chronologicznymi. Każdy w zasadzie nowo rozwijający się kierunek sztuki doprowadza do powstania nowych form i motywów zdobniczych.

W XVI wieku pojawiają się piękne kafle renesansowe, charakteryzujące się skośną i szeroką ramą oraz mocno wypukłym ornamentem. W ciągu XVII wieku ramka staje się wąska, a kafel bardziej płaski. W XVIII wieku płytka jest całkowicie płaska i wysunięta na zewnątrz w stosunku do tułowia.

Pewne walory chronologiczne posiada także kolor glazury kafa, i tak: dla stylu renesansowego charakterystyczna jest wielobarwna glazura, w wieku XVII występują głównie kafle z zieloną, a w XVIII wieku białą glazurą.

W analizie tej uwzględnijmy tylko kafle pochodzące z nawarstwień wału ziemnego, otaczającego Rzeszów w XVII wieku. Przyjmując za kryterium podziału rodzaj ornamentu, wśród tego zbioru możemy wyróżnić:

1. Kafle z przedstawieniem orłów stykających się tułowiem oraz głowami zwróconymi w przeciwne strony (tabl. III, 4, 7; IV, 3; VII, 1). W bardzo dużych ilościach kafle tego typu wystąpiły w nawarstwieniach wału ziemnego otaczającego Starą Bożnicę oraz na terenie budowy teatru „Kacperek”⁵⁷. Posiadają one liczne analogie z całego kraju i datowane są przez J. Olszewską na sam początek XVII wieku, a przez A. Świechowską nawet na drugą połowę XVI wieku⁵⁸.
2. Płaskie kafle z zieloną polewą i ornamentem kontynuacyjnym. Cechą charakterystyczną, wyróżniającą kafle tego typu nie jest tematyka ornamentu, ale układ motywów. Ornament przekracza tu, obowiązujące w XVI wieku, ramy jednego kafa, tworząc dopiero z sąsiednimi kaflami jedną całość⁵⁹.

Ze względu na tematykę ornamentu można wyróżnić wśród nich:

a) kafle z tulipanami (tabl. IV, 4; V, 9; VII, 7) — znamy je z wykopu 2/79 i 7/80⁶⁰. Zarówno charakter polewy, jak i tematyka ornamentu pozwalają datować je na XVII wiek. Analogiczne kafle znajdują się w Muzeum w Jarosławiu⁶¹.

b) kafle z ornamentem kwiatów i gałązek (tabl. IV, 14) — wystąpiły w nawarstwieniach wałów otaczających Starą Bożnicę oraz na terenie budowy teatru „Kacperek”. Są one również typowe dla XVII wieku⁶².

c) kafle z przedstawieniem gałązek dębowych i żołądź (tabl. I, 2). Ten typ kafa znamy z okolicy Stare

charak-

żki oraz
zieloną
płytkami

nologicz-
o XVIII

anie no-
bardzo
y w za-
prowadza
czych.

sansowe,
z mocno
nka staje
ku płytka
stosunku

color gla-
terystycz-
występują

glazurą.
zące z na-
y w XVII
ornamen-

się tuło-
ne strony
o dużych
stwniach
raz na te-
one licz-
przez J.
przez A.
wieku⁵⁸.

kontynua-
jąca kafle
układ mo-
ce w XVI
o z sąsied-

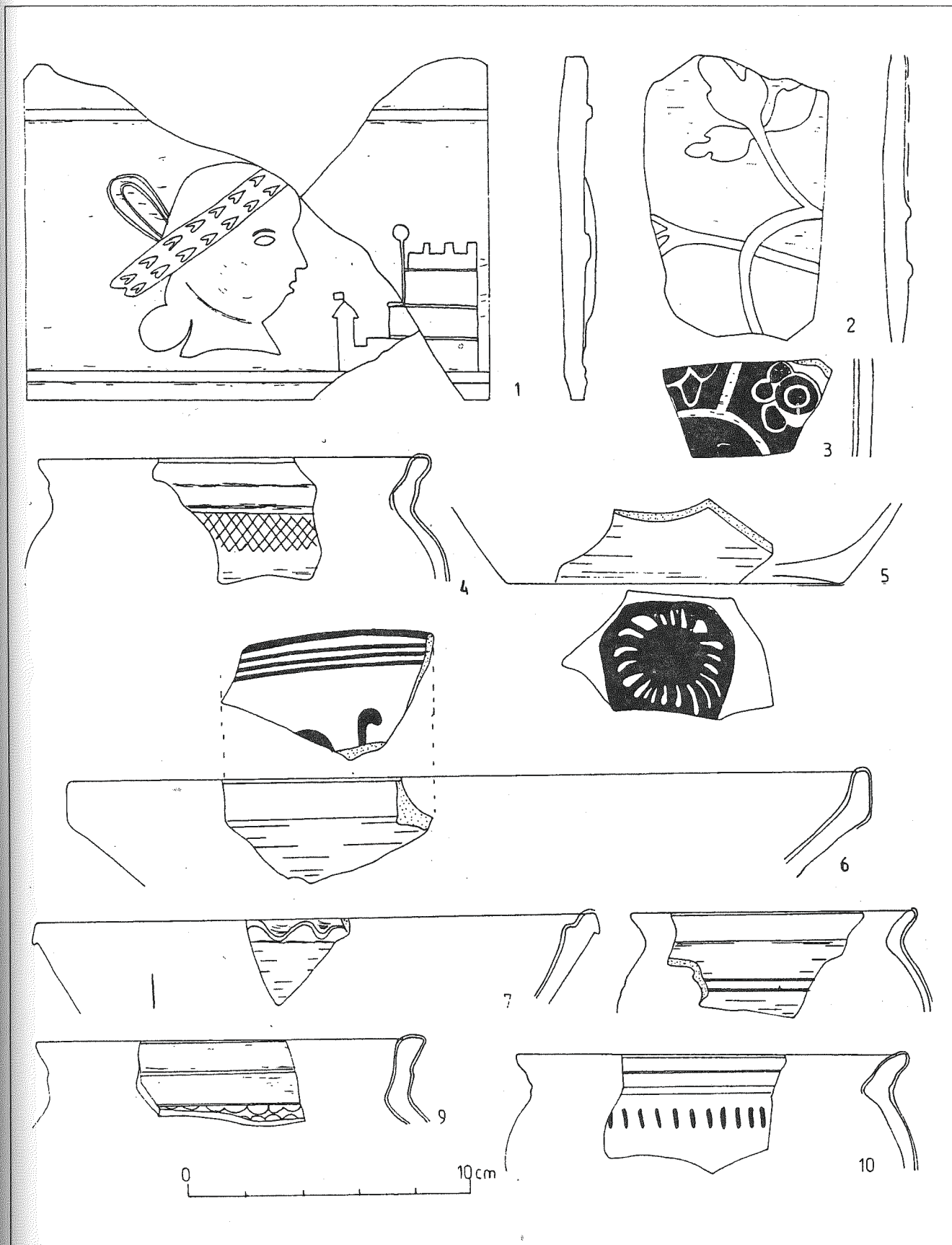
wyróżnić

7) — zna-
charakter
ą datować
się w Mu-

abl. IV, 14)

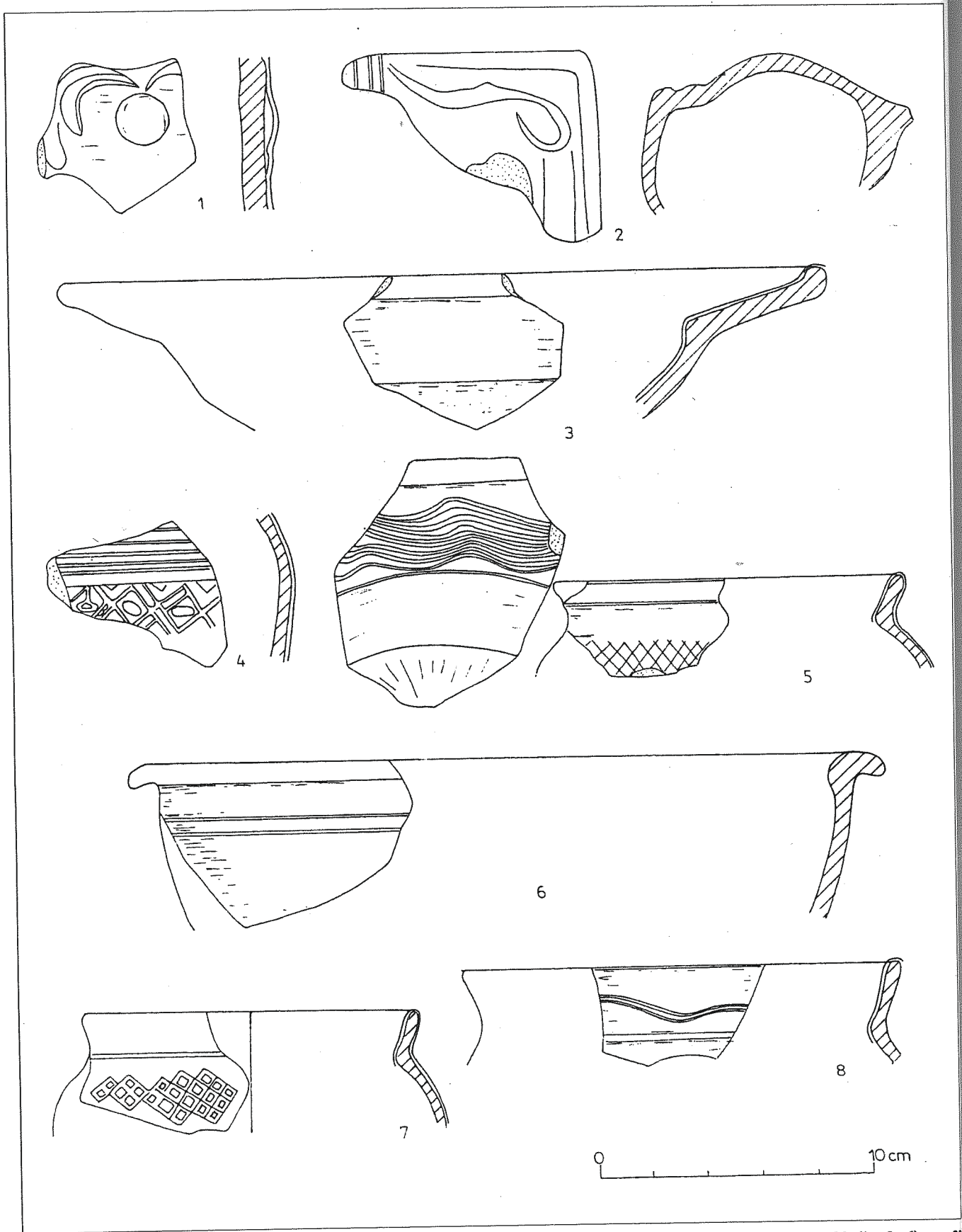
aczających
natru „Kac-
wieku⁶².

ch i żółdzi
olicy Starej

Tabl. I. Rzeszów — Stare Miasto. Wybór ceramiki z nawarstwień wału ziemnego. Wykop 2/79 — warstwa nr 22 (1). Wykop 7/80 — warstwa nr 8 (2). Wykop pod teatr „Kacperek” — warstwa nr 17 (6, 8, 10), nr. 22 (3—5, 7, 9).

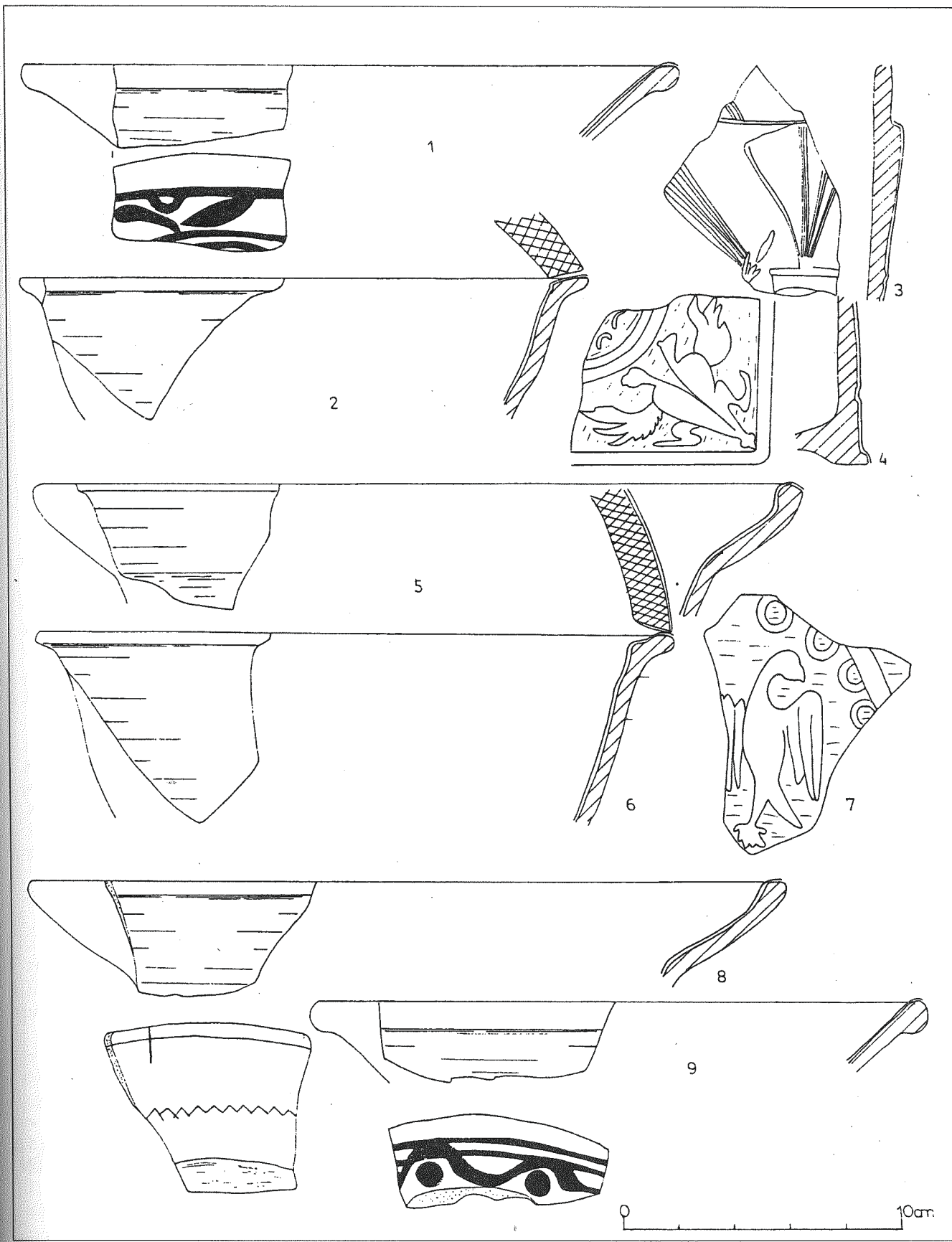
Taf. I. Rzeszów — Altstadt. Keramikauswahl aus Erdwallaufschichtungen. Ausgrabung 2/79 — Schicht Nr. 22 (1). Ausgrabung 7/80 — Schicht Nr. 8 (2). Baugrube für das Puppentheater „Kacperek” — Schicht Nr. 17 (6, 8, 10), Nr. 22 (3—5, 7—9).

Tabl. II. Rzeszów — Stare Miasto. Wybór ceramiki z nawarstwień wału ziemnego. Wykop 1/79 — warstwa nr 20 (1—3, 6), nr 22 (4), nr 26 (5, 7, 8).

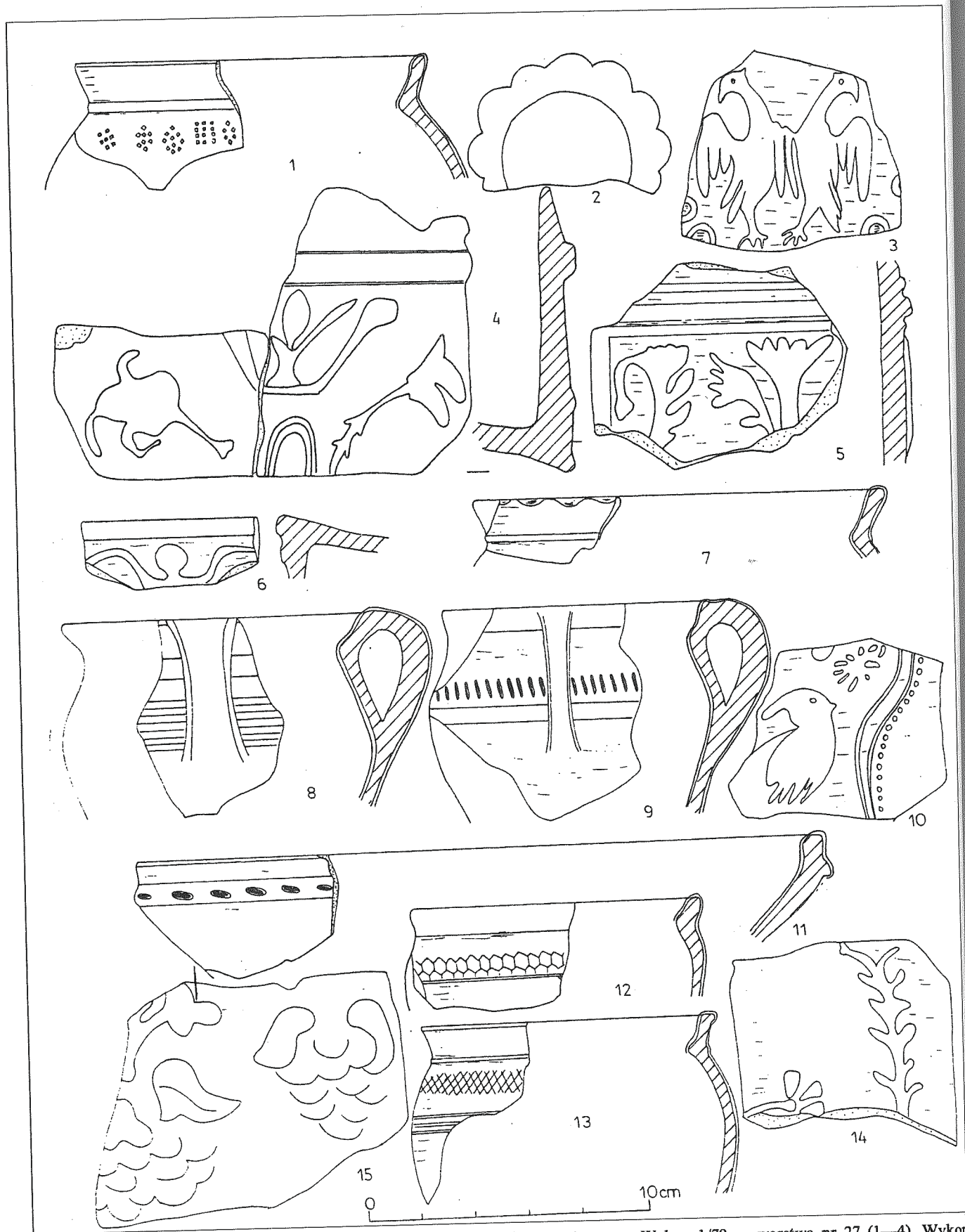
Taf. II. Rzeszów — Altstadt. Keramikauswahl aus Erdwallaufschichtungen. Ausgrabung 1/79 — Schicht Nr. 20 (13, 6), Nr. 22 (4), Nr. 26 (5, 7, 8).

Tabl. 26 (1, 4, 7, 8)

—3, 6), nr 22
 5), Nr. 22 (4),

Tabl. III. Rzeszów — Stare Miasto. Wybór ceramiki z nawarstwień wału ziemnego. Wykop 1/79 — warstwa nr 23 (2, 3, 5, 8, 9), nr 26 (1, 4, 6, 7).
 Taf. III. Rzeszów — Altstadt. Keramikauswahl aus Erdwallaufschichtungen. Ausgrabung 1/79 — Schicht Nr. 23 (2, 3, 5, 8, 9), Nr 26 (1, 4, 6, 7).

Tabl. IV. Rzeszów — Stare Miasto. Wybór ceramiki z nawarstwień wahu ziemnego. Wykop 1/79 — warstwa nr 27 (1—4). Wykop 1/80 — warstwa nr 12 (5), nr 18 (8), nr 21 (9, 11), nr 22 (6, 7, 10). Wykop 2/79 — warstwa nr 22 (13—15).

Taf. IV. Rzeszów — Altstadt. Keramikauswahl aus Erdwall, aufschichtungen. Ausgrabung 1/79 — Schicht Nr. 27 (1—4). Ausgrabung 1/80 — Schicht Nr. 12 (5), Nr. 18 (8), Nr. 21 (9, 11), Nr. 22 (6, 7, 10). Ausgrabung 2/79 — Schicht Nr. 22 (13—15).

Bożnicy⁶³, a zbliżony ornament występował na renesansowych kaflach z Odrzykonია⁶⁴.

d) płaskie kafle ze stylizowanym ornamentem winogron, pokryte ciemnozieloną polewą (tabl. IV, 15; V, 2, 12) wystąpiły na terenie budowy teatru „Kacperek” i w okolicach Starej Bożnicy⁶⁵.

Pewną odmianą tych kafli są kafle z winogronami i ptakiem na gałązce (tabl. VII, 2). Według J. Olszewskiej⁶⁶ pojawiają się one w Polsce w połowie XVII wieku.

3. Kafle ze stylizowanym ornamentem roślinnym (tabl. II, 1; IV, 5; V, 11). Zbliżony ornament występował na kaflach z Odrzykonია⁶⁷. Ornament winnego grona, występujący na niektórych okazach pozwala je datować na początek XVII wieku.

4. Kafle z ornamentem naśladującym dachówkę „karpiołkę” (tabl. VII, 3) — wystąpiły w wykopie 1/79⁶⁸. Analogiczne kafle znamy z terenu Krakowa, gdzie datowane są na 1 ćwierć XVI wieku⁶⁹ oraz z Odrzykonია⁷⁰. Chronologia zabytków współwystępujących pozwala datować nasze egzemplarze na koniec XVI i 1 połowę XVII wieku. Zbliżone do nich są kafle z ornamentem opadających łez⁷¹ lecz w przeciwieństwie do pierwszej odmiany, posiadają one formę zbliżoną bardziej do kafli XVII-wiecznych.

5. Kafel z sarną lub koniem (tabl. VII, 5).

Jest on silnie przepalony i nie wiadomo, czy pierwotnie posiadał polewę. Znalezione zostały w warstwie nr 26 z wykopu 2/79, datowanej na początek XVII wieku. Zbliżone kafle znamy z Bodzentyna (pochodzą z 1 ćwierci XVI wieku)⁷² oraz z Odrzykonია⁷³.

6. Kafel z orłem w koronie (tabl. V, 5).

Na białym tle umieszczony jest szafirowy orzeł z czerwonym językiem. Znalezione zostały w warstwie nr 22 w wykopie 2/79, datowanej na początek XVII wieku. Analogiczny kafel znany jest ze zbiorów Muzeum w Jarosławiu i datowany przez J. Olszewską na XVI wiek⁷⁴.

7. Kafel z aniołem (tabl. IV, 6).

Mały fragment nie pozwala w pełni ocenić tego ornamentu, ale niewykluczone, że jest to kafel z tzw. „aniołem Tarczownikiem”, charakterystycznym dla XVI wieku. Kafle tego typu znamy z Jarosławia i Krakowa⁷⁵.

8. Kafel z ornamentem okuciowym (tabl. V, 8) — znaleziony został w warstwie nr 23 w wykopie 2/79.

Ornament okuciowy powszechny jest w Polsce w końcu XVI i na początku XVII wieku⁷⁶. Zapewne i nasz egzemplarz pochodzi z tego samego czasu, za czym przemawiałaby także chronologia warstwy, w której wystąpił.

9. Kafel z plastycznym przedstawieniem głowy uwieńczonej wieniec, umieszczonej pod murami zamku (tabl. I, 1). Od dołu i góry płytka kafla ograniczona jest wąską ramką. Brak do niego analogii, ale technicznie on duchem renesansu (wieniec, wyraźny modelunek twarzy i zamek), co pozwala nam go datować na XVI lub początek XVII wieku.

10. Kafel z ornamentem rozety, półkoli i stylizowanym ornamentem roślinnym (tabl. VII, 4).

Ornament taki występuje często na kaflach z XVI i początku XVII wieku⁷⁷.

11. Kafel z ptakiem (tabl. IV, 10). Brak do niego dokładnych analogii, ale podstawą jego datowania może być chronologia warstwy nr 22 z wykopu 1/80, w której on wystąpił. Warstwa ta datowana jest na początek XVII wieku⁷⁸.

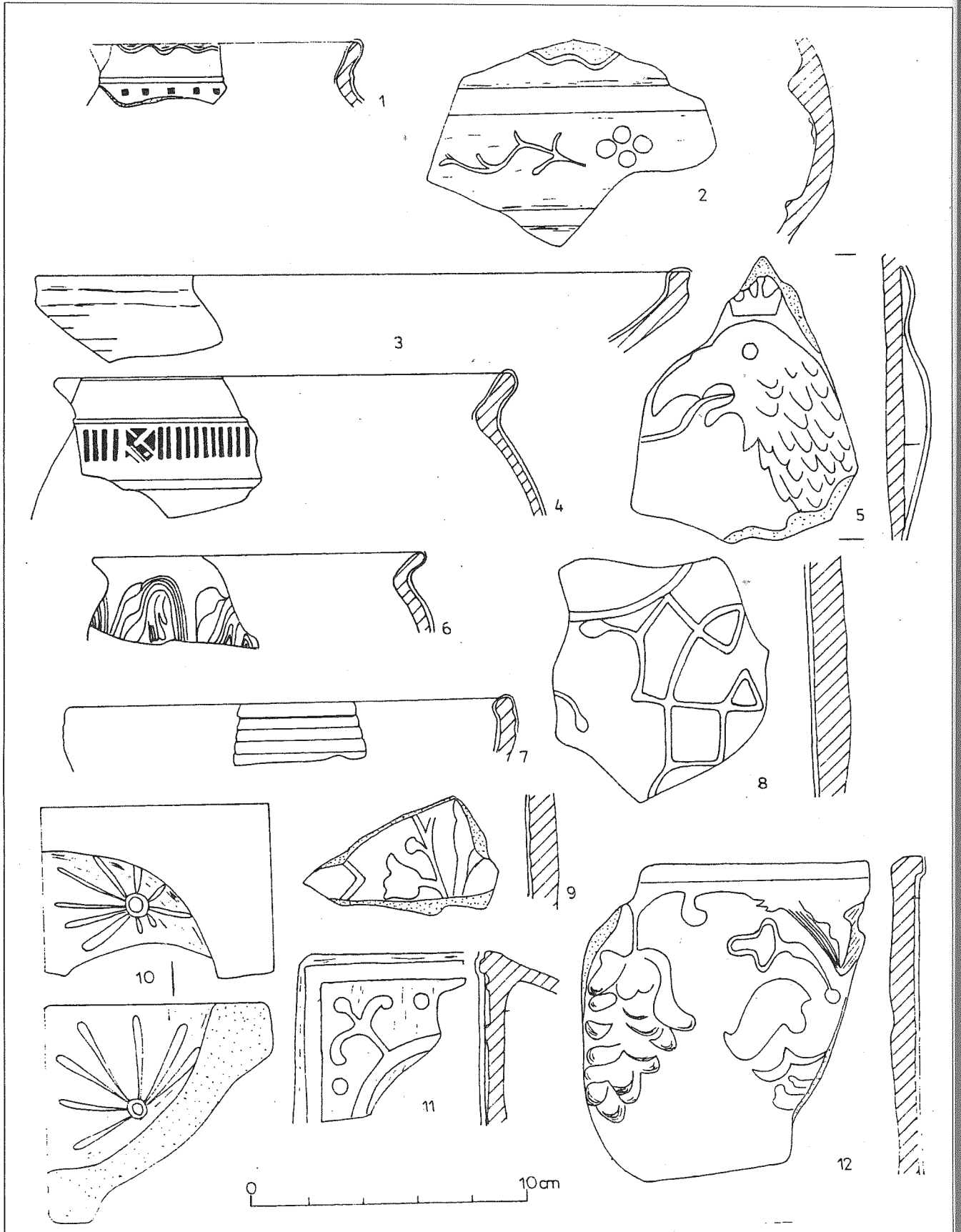
12. Kafel narożnikowy z ornamentem kwiatu (tabl. V, 10).

Podobny pod względem formy kafel znany z Jarosławia⁷⁹, a zbliżony ornament wystąpił na kaflu z warstwy I c w Krakowie—Okole⁸⁰ datowanej na XVII wiek. Wydaje się, że także nasz okaz należy podobnie datować.

13. Kafel z zieloną glazurą i kwiatem w doniczce (tabl. III, 3) — wystąpił w warstwie nr 20 z wykopu 1/79, datowanej na początek XVII wieku⁸¹. Taką chronologię potwierdzałyby także ornament kafla i glazura.

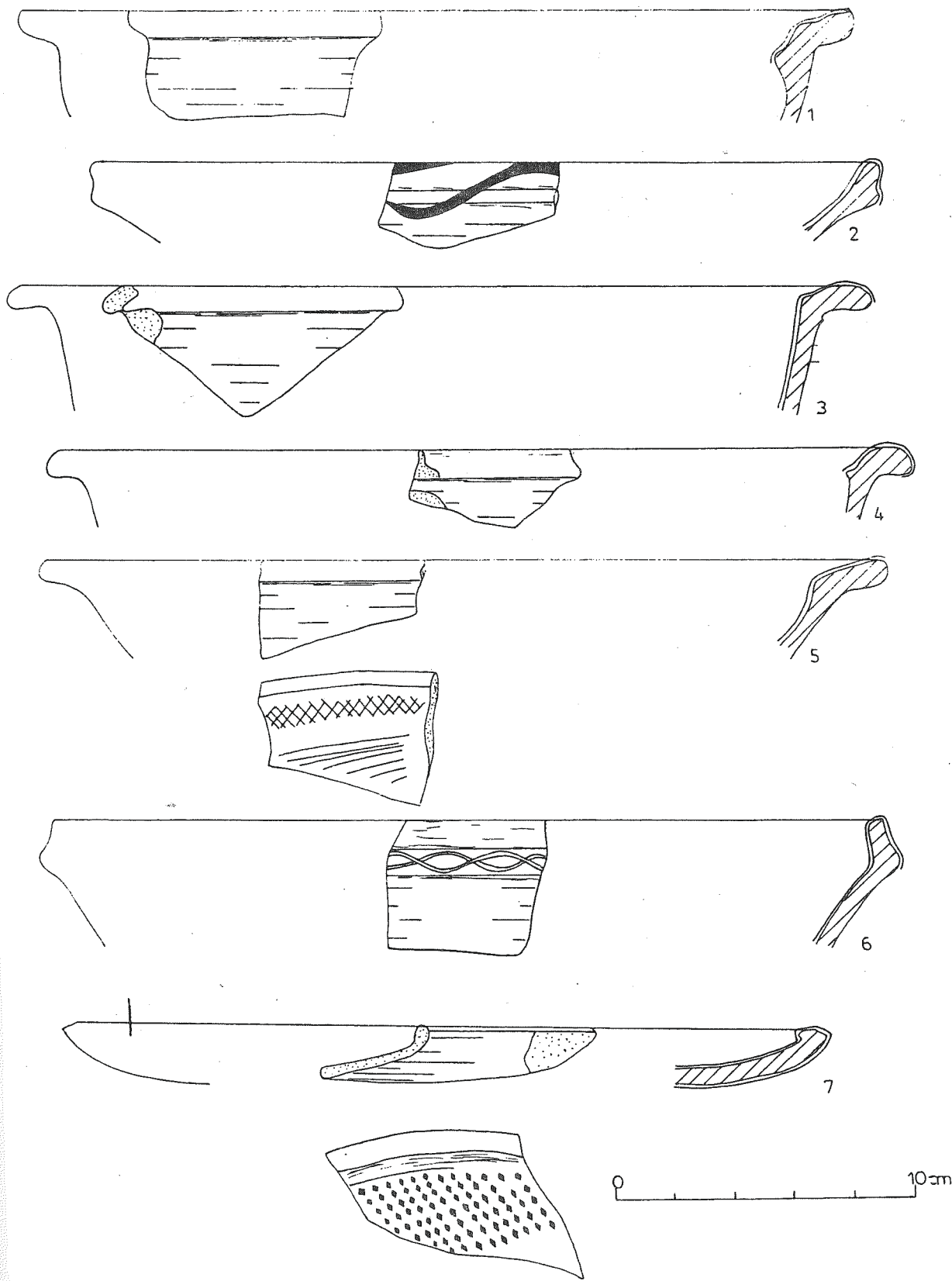
4). Wykop

4). Ausg-
(13—15).

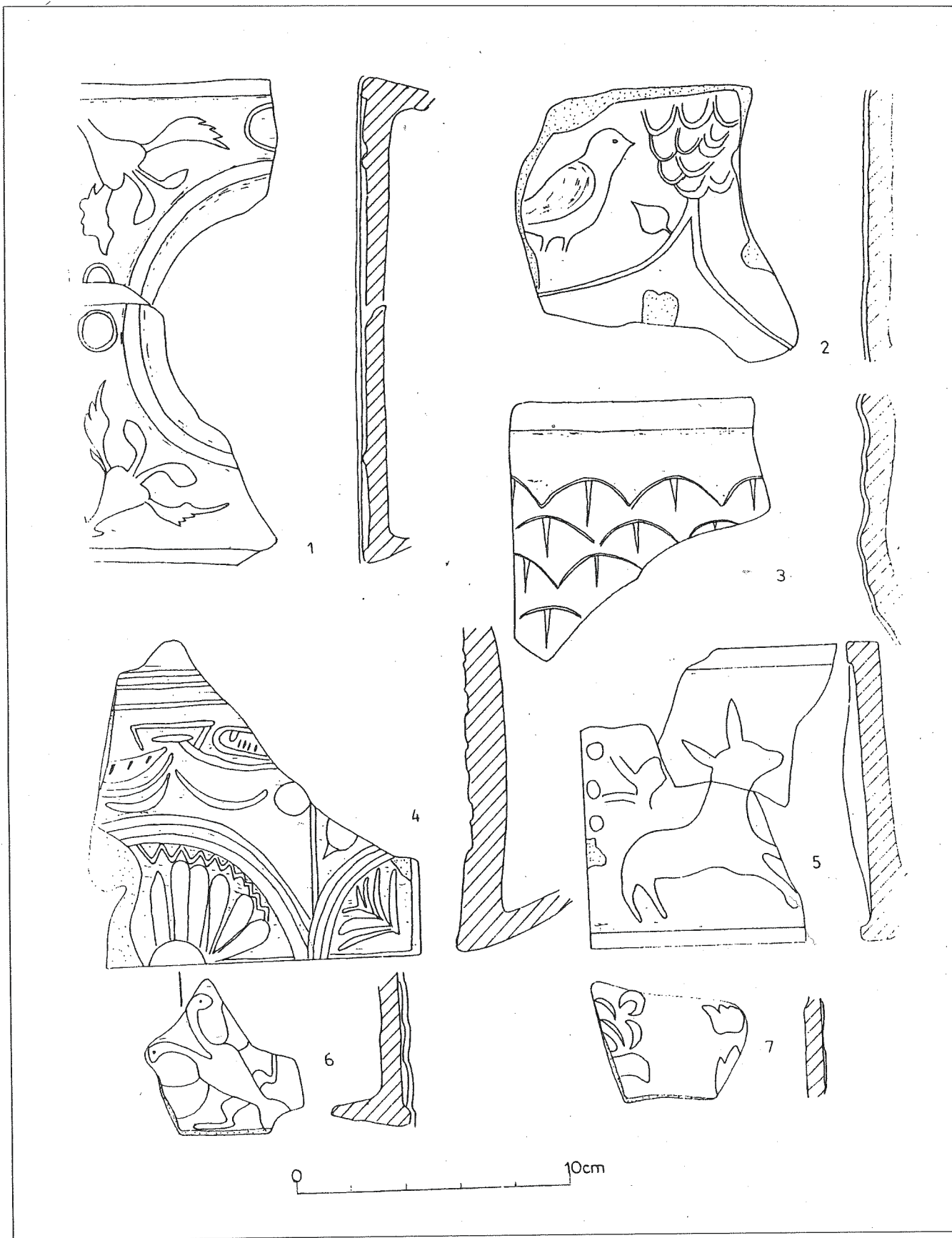
Tabl. V. Rzeszów — Stare Miasto. Wybór ceramiki z nawarstwień wału ziemnego. Wykop 2/79 — warstwa nr 22 (1, 2), nr 23 (3—6, 8—11). Wykop pod teatr „Kacperek” — warstwa nr 22 (7, 12).

Taf. V. Rzeszów — Altstadt. Keramikauswahl aus Erdwallaufschichtungen. Ausgrabung 2/79 — Schicht Nr. 22 (1, 2), Nr. 23 (3—6, 8—11). Baugrube für das Puppentheater „Kacperek” — Schicht Nr. 22 (7, 12).

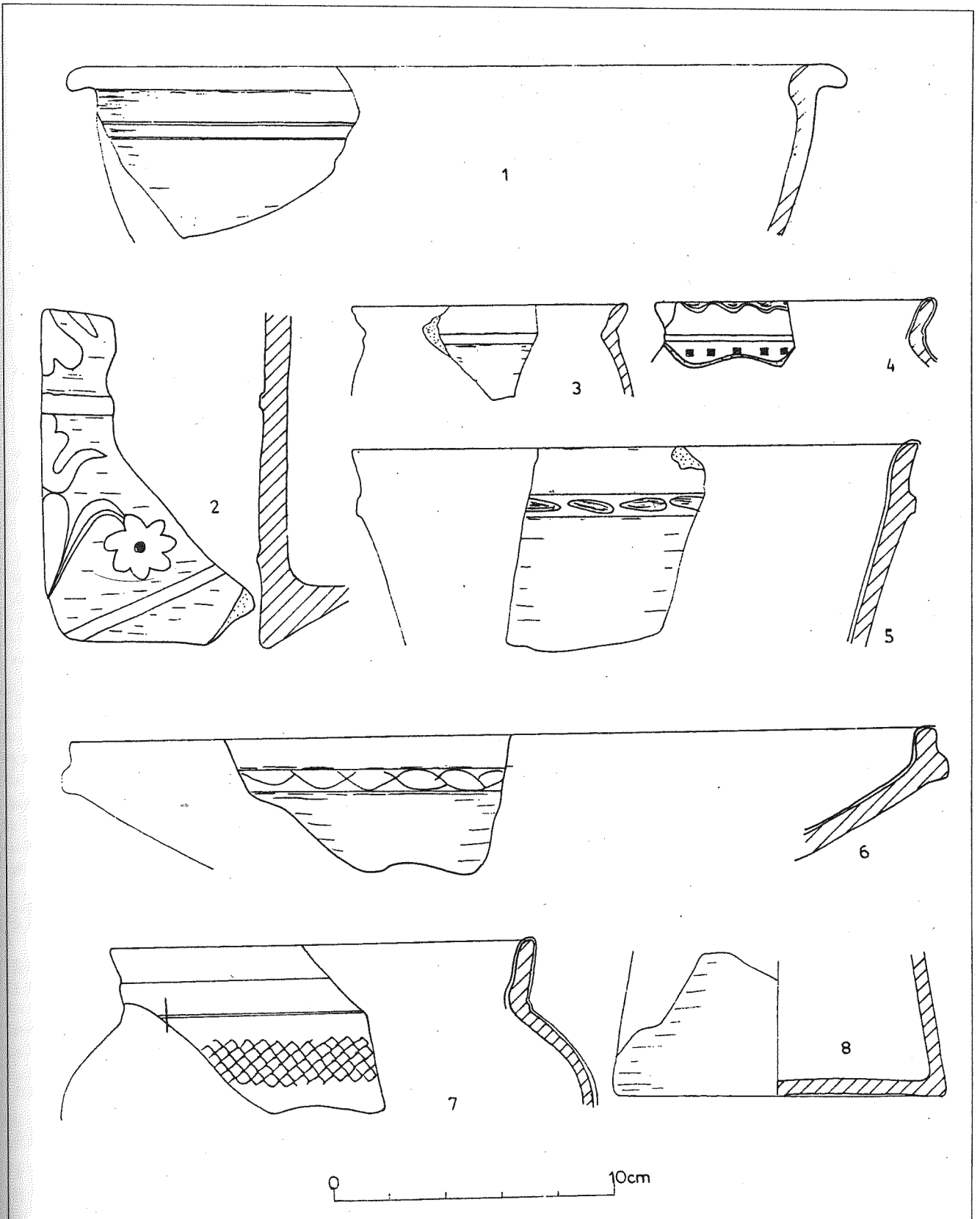
Tabl. VI. Rzeszów — Stare Miasto. Wybór ceramiki z nawarstwień wału ziemnego. Wykop pod budynek teatru „Kacperek” — warstwa nr 17 (1, 2, 5), nr 22 (4), nr 35 (3, 7). Wykop 2/79 — warstwa nr 23 (6).

Taf. VI. Rzeszów — Altstadt. Keramikauswahl aus Erdwallaufschichtungen. Baugrube für das Puppentheater „Kacperek” — Schicht Nr. 17 (1, 22, 5), Nr. 22 (4), Nr. 35 (3, 7). Ausgrabung 2/79 — Schicht Nr. 23 (6).

Tabl. VII. Rzeszów — Stare Miasto. Wybór ceramiki z nawarstwień wału ziemnego. Wykop pod budynek teatru „Kacperek” — warstwa nr 22 (1). Wykop 1/79 — warstwa nr 18 (2, 3), nr 23 (6, 7). Wykop 1/80 — warstwa nr 14 (4). Wykop 2/79 — warstwa nr 23 (5).

Taf. VII. Rzeszów — Altstadt. Keramikauswahl aus Erdwallanfschichtungen. Baugrube für das Puppentheater „Kacperek” — Schicht Nr. 22 (1). Ausgrabung 1/79 — Schicht Nr. 18 (2, 3), Nr. 23 (6, 7). Ausgrabung 1/80 — Schicht Nr. 14 (4). Ausgrabung 2/79 — Schicht Nr. 23 (5).

Tabl. VIII. Rzeszów — Stare Miasto. Wybór ceramiki z nawarstwień wahu ziemnego. Wykop 1/79 — warstwa nr 20 (1), nr 23 (8). Wykop 1/80 — warstwa nr 21 (7). Wykop 2/79 — warstwa nr 22 (3, 4), nr 23 (6). Wykop pod budynek teatru „Kacperek” — warstwa nr 22 (2, 5).

warstwa nr (5).

Schicht Nr. 22 Nr. 23 (5).

Taf. VIII. Rzeszów — Altstadt. Keramikauswahl aus Erdwallaufschichtungen. Ausgrabung 1/79 — Schicht Nr. 20 (1), Nr. 23 (8). Ausgrabung 1/80 — Schicht Nr. 21 (7). Ausgrabung 2/79 — Schicht Nr. 22 (3, 4), Nr. 23 (6). Baugrube für das Puppentheater „Kacperek” — Schicht Nr. 22 (2, 5).

Przypisy:

- ¹ Właścicielem miasta był w tym czasie Spytek Ligeża.
- ² Obwałowania w ciągu XVII i XVIII wieku były ciągle naprawiane i modyfikowane.
- ³ A. Lubelczyk, Północno-wschodni odcinek obwałowań Rzeszowa z XVII wieku w świetle badań archeologicznych, Rzeszów 1980, maszynopis u WKZ w Rzeszowie; tenże, Rzeszów. Wyniki badań archeologicznych na Starym Mieście w 1987 roku, Rzeszów 1988, maszynopis u MKZ w Rzeszowie.
- ⁴ A. Lubelczyk, Rzeszów. Teatr Lalki i Aktora „Kacperek”. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przy ul. Kopernika, Rzeszów 1988, maszynopis w Teatrze Lalki i Aktora „Kacperek” w Rzeszowie.
- ⁵ J. Bogdanowski, Okopy miejskie Rzeszowa i problemy ich konserwacji, (w) Rzeszowska teka konserwatorska, Rzeszów 1974, s. 23; A. Kamiński, Pierwsze dwa wieki Rzeszowa, [w] Pięć wieków miasta Rzeszowa XIV-XVIII wiek, Warszawa 1958, s. 17.
- ⁶ J. Bogdanowski, op. cit., s. 23.
- ⁷ tamże, s. 25.
- ⁸ tamże, s. 25.
- ⁹ J. Pęckowski, Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII wieku, Rzeszów 1913, s. 9.
- ¹⁰ J. Bogdanowski, op. cit., s. 26.
- ¹¹ J. B. Gutkowska, Rzeszów. Rozeznanie historyczne zabudowy przyrynkowej, Rzeszów 1974—1976, maszynopis u WKZ w Rzeszowie.
- ¹² tamże, s. 25.
- ¹³ tamże, s. 15.
- ¹⁴ tamże, s. 15.
- ¹⁵ tamże, s. 14; J. Malczewski, Północno-wschodni odcinek umocnień obronnych Rzeszowa od XIV do XVIII wieku. Rozpoznanie historyczne, Rzeszów 1979, maszynopis u WKZ w Rzeszowie.
- ¹⁶ J. Malczewski, op. cit., s. 10; J. B. Gutkowska, op. cit., s. 14.
- ¹⁷ J. Bogdanowski, op. cit., s. 27.
- ¹⁸ tamże, s. 69 i nast.
- ¹⁹ tamże, s. 69.
- ²⁰ tamże, s. 71.
- ²¹ tamże, s. 74.
- ²² J. Malczewski, op. cit., s. 15.
- ²³ J. Bogdanowski, op. cit., s. 74.
- ²⁴ tamże, s. 76.
- ²⁵ tamże, s. 35.
- ²⁶ Metry bieżące ukazane na skali rysunków liczone są od początku wykopu 1/79 w kierunku południowym.
- ²⁷ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., przyp. 82. Paliki te stały się widoczne dopiero po oberwaniu się profilu wykopu.
- ²⁸ Zachowano numerację warstw kulturowych zawartą w dokumentacji archeologicznej pt. „Północno-wschodni odcinek...”
- ²⁹ A. Lubelczyk, Rzeszów. Teatr... s. 9, tabl. III—V.
- ³⁰ J. Bogdanowski, op. cit., s. 58; J. Malczewski, op. cit., s. 22-24.
- ³¹ W trakcie kopania w roku 1949 wykopów pod fundamenty Domu Nauczyciela przy ulicy Kopernika, natrafiono tuż przy ulicy na belki drewniane, układane poprzecznie w stosunku do linii ulicy oraz na fragmenty pali w warstwie gliny; F. Kotuła, Obwarowania Rzeszowa i rozwój przestrzenny miasta. (w) Pięć wieków miasta Rzeszowa, Warszawa 1958, s. 189, 192, 200.
- ³² Prowadzono tu jedynie nadzór archeologiczny.
- ³³ M. Proksa, Nadzory archeologiczne w Rzeszowie przy ul. Króla Kazimierza, Rzeszów 1988, tabl. III, maszynopis u MKZ w Rzeszowie.
- ³⁴ Por. Plan Wiedemanna z 1762 roku.
- ³⁵ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., s. 53-54; tenże, Rzeszów. Teatr..., tabl. X, 9.
- ³⁶ M. Kwapieniowa, T. Lenkiewicz, B. Nowogrodzka, K. Radwański, A. Wałowy, Badania na Okole w Krakowie w 1963 roku. (Wykop IV na Skarpie) „Mat Arch” t. IX, s. 256, 259, przyp. 82, tabl. XVIII, 19, 21; XIX, 11, 14; XX, 1.
- ³⁷ M. Kwapieniowa i inni, Badania na Okole..., s. 259, tabl. XVIII, 20;
- ³⁸ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., s. 54, tabl. XL, 6; XLVIII, 9, LXV 9; tenże, Rzeszów. Teatr..., tabl. XII, 7.
- ³⁹ M. Kwapieniowa i inni, Badania na Okole..., s. 259, tabl. XVIII, 18; XIX, 9; O. Gierlach, Ceramika XVII i XVIII wieku, „WMA”, t. VI, tabl. CIII 1.
- ⁴⁰ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., s. 55, tabl. XLI, 7; LVII, 7; LXX, 7, 11, tenże, Rzeszów. Teatr..., s. 13,
- ⁴¹ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., s. 55, tabl. XLIX, 6; LV, 8; LXVIII, 1; LXX, 1; LXXI, 2; LXXVII, 6.
- ⁴² tamże, s. 59; tenże, Rzeszów. Wyniki..., s. 13; Tenże, Rzeszów. Teatr..., s. 13, tabl. VII, 1; X, 5, 11.
- ⁴³ tenże, Północno-wschodni..., s. 60; tenże, Rzeszów. Teatr..., s. 13.
- ⁴⁴ S. Czopek, Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 1990 roku przy ul. Króla Kazimierza w Rzeszowie, Rzeszów 1990 (maszynopis u MKZ. w Rzeszowie), s. 20, tabl. XX, 7; XXI, 2, 13; XXIV, 1; XXV, 1; XXVI, 1.
- ⁴⁵ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., przyp. 93.
- ⁴⁶ M. Kwapieniowa, T. Lenkiewicz, K. Radwański, A. Wałowy, Badania na Okole w Krakowie w 1959 r. Wykop III na Skarpie, „Mat. Arch.”, t. X, s. 135, tabl. XXIV 2, 3; M Proksa, Dokumentacja z badań archeologicznych układu obronnego miasta Przemyśla. Odcinek murów przylegających do Klasztoru Karmelitów przy Baszcie Kowalskiej, Przemyśl 1979, maszynopis u WKZ w Przemyślu, s. 29, przyp. 7, tabl. XXV, F; XXXV, F.
- ⁴⁷ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., s. 60; tenże, Rzeszów. Teatr..., s. 14.
- ⁴⁸ tenże, Północno-wschodni..., s. 61.
- ⁴⁹ M. Proksa, Dokumentacja..., s. 29 i nast., tabl. XXXVII, H; XLIV, D; XLVII, H.
- ⁵⁰ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., s. 61; tenże, Rzeszów. Teatr..., s. 14.
- ⁵¹ K. Janiszewski, Ceramika XVI wieku, „WMA” t. VI, tabl. LXIX, 6; CI, 5; M. Kwapieniowa i inni, Badania na okole w Krakowie w 1959 roku..., s. 123.
- ⁵² M. Proksa, Dokumentacja..., s. 19; Ceramika europejska od średniowiecza do naszych dni, Muzeum Narodowe w Krakowie, Katalog wystawy, Kraków 1964, s. 27.
- ⁵³ A. Dwiechowska, R. Dukwicz, Warsztat garncarski z końca XVI wieku (w:) Szkice Staromiejskie, Warszawa 1955, s. 154.
- ⁵⁴ W. Rendecka-Szaniec, Wyposażenie XVII-wiecznego domu mieszkalnego w Kaliszu w świetle badań archeologicznych, „Kw. HKM”, R. VI, 1958, nr 1/2, s. 40, ryc. 2 i 3.
- ⁵⁵ F. Kotuła, Rzeszowska Mojolika Ludowa, „PSL” R. XII, 1953, nr 4/5, s. 303-319.
- ⁵⁶ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., s. 64; tenże, Rzeszów. Teatr..., s. 14-15.
- ⁵⁷ tenże, Północno-wschodni..., s. 65-66, tabl. XLIII, 3, 4; LV, 10; LVI, 7-9; LXV, 4; LXXI, 5; LXXIII, 5; LXXIV, 9, 13 tenże, Rzeszów. Teatr..., s. 16, tabl. XII, 1, 4.
- ⁵⁸ J. Olszewska, Zabytkowe kafle muzeum w Jarosławiu, Rzeszów 1976, s. 16, 17 i 46.
- ⁵⁹ tamże, s. 16.
- ⁶⁰ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., s. 67.
- ⁶¹ J. Olszewska, op. cit., s. 16, 46, nr 46.
- ⁶² tamże, s. 17, 51.
- ⁶³ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., s. 68.

⁶⁴ J. Janowski, Przyczynki do historii zamku w Odrzykoniu pow. Krosno w świetle badań archeologicznych, „MSROA, za rok 1966”, 1968, s. 94, ryc. 4 c, 5 d.

⁶⁵ A. Lubelczyk, Rzeszów. Teatr..., s. 16.

⁶⁶ J. Olszewska, op. cit., s. 52 nr 60.

⁶⁷ J. Janowski, op. cit., s. 94, ryc. 6, a, b; 7, a; 8 a.

⁶⁸ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., tabl. XLII, 4.

⁶⁹ M. Kwapieniowa i inni, Badania na Okole w Krakowie w 1959 roku... s. 118, tabl. XIX, 18; XXXIII, 1.

⁷⁰ J. Janowski, op. cit., s. 96, ryc. 7, b, c.

⁷¹ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., tabl. LXXXII, 9; LXXXV, 3.

⁷² Kafle z XIV-XVI w. w zbiorach Muzeum Świętokrzyskiego, Katalog wystawy, s. 13, nr 25 i 26.

⁷³ J. Janowski, op. cit., s. 100, ryc. 6 c; w roku 1613 miała być przeprowadzona częściowa restauracja zamku w Odrzykoniu.

Istnieje również, wzmianka, że w tym czasie wymieniano część pieców. Możliwe, że spora część kafli z wykopów w Odrzykoniu pochodzi z rozbiórki starych (XVI w.) lub już z nowych pieców (po 1613 roku).

⁷⁴ J. Olszewska, op. cit., s. 34 i nast., ryc. 6.

⁷⁵ tamże, s. 27 nr 5; M. Piątkiewicz-Dereniowa, Kafle wawelskie okresu wczesnego renesansu, (w:] Studia do dziejów Wawelu, t. II, Kraków 1960, s. 326-327.

⁷⁶ J. Olszewska, op. cit., s. 38, nr 28; M. Kwapieniowa i inni, Badania na Okole...

⁷⁷ J. Olszewska, op. cit., s. 36 i 44.

⁷⁸ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., s. 21.

⁷⁹ J. Olszewska, op. cit., s. 54, nr 66.

⁸⁰ M. Kwapieniowa i inni, Badania na Okole w Krakowie w 1959 roku..., s. 120 tabl. XXXI.

⁸¹ A. Lubelczyk, Północno-wschodni..., s. 72, tabl. XLIII, 7.

Antoni Lubelczyk

Die Erdwallanlagen von Rzeszów im Lichte archäologischen Untersuchungen

Zusammenfassung

Das Thema vorliegendes Aufsatzes ist der Versuch, die Konstruktion sowie den Verlauf von Erdwallanlagen in Rzeszów aus dem XVII. Jh. im Lichte archäologischer Untersuchungen und Aufsichten darzustellen, welche in den Jahren 1979—1987 durch Rzeszower Werkstätte für Denkmälerkonservierung durchgeführt wurden. Es wird hier auch ein Teil des archäologischen Stoffes dargestellt, welcher in Erdwallaufschichtungen auftrat. Die Lokalisationskarte am heutigen Ort, innerhalb von Moor und Meander des Flusses Wisłok, erhielt Rzeszów 1354 nach dem Anschluss dieser Gebiete an Polen von Kazimierz dem Grossen. Im XV. und XVI. Jh. bildet Rzeszów einen wichtigen Handelsmittelpunkt auf dem Weg von Kraków nach Osten. Mehrmals zerstört durch Feuer und Tataren-Überfälle besass Rzeszów bereits seit Anfang des XVI. Jhs. einfache Schutzbefestigungen. Seit dieser Zeit ist in handschriftlichen Quellen von sukzessiv verlaufender Entwicklung Rzeszower Erdwallanlagen die Rede.

Im Laufe in den Jahren 1979—1987 in den Mickiewicz-, Bożnicza- und Kopernik-Strassen durchgeführten archäologischen Untersuchungen und Aufsichten stiess man auf Spuren kleiner Wallen samt Bretterzaunrelikte, welche die Alte Synagoge umgaben. Auf den Wallhaupterschaft stiess man während der archäologischen Aufsicht

über Erdarbeiten auf dem Bauplatz des Puppentheaters „Kacperek“. Der Wall besteht aus übereinander liegenden, stark nach Norden sinkenden Schichten von brauner Erde mit organischen Resten und grau-blauer Erde. In den Ausgrabungen in der Mickiewicz-Strasse wurden Stein-Ziegel-Mauern freigelegt, welche vermutlich Überbleibsel des sg. Wasserturms sind. In der König-Kazimierz-Strasse (Króla Kazimierza) wurde wahrscheinlich ein mit Balken ausgelegtes Wegfragment freigelegt.

Aus den Wallaufschichtungen gewann man zahlreichen archäologischen Stoff in Form von Keramik und Kacheln, welcher für die Typologie- und Chronologiebearbeitung der aus dem Ende des XVI. und XVII. Jhs. stammenden Rzeszower Keramik von Nutzen sein kann. Es gab u.a.: Töpfe (mit Karoornament; mit wellenförmigem Ausgussrand; mit Bauchschnittverzierung; mit Rechteckstempelverzierung), Schüssel (mit abgesondertem und ausgebogenem Rand; mit vertikalem bzw. schrägem scharf vom Bauch abgesondertem Hals; mit wellenförmigem Ausgussrand; Halbmajolikschüssel), gewöhnliche Teller und Halbmajolikteller sowie grosse Auswahl an Kacheln (mit dem Ornament des doppelköpfigen Adlers; mit Fortsetzungsornament; mit stilisiertem Pflanzenornament und die ganze Reihe von Kacheleinzeltypen, manchmal von Rennaisanceraminiszenzen.